Yayıncı

Doğan Burda
Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.

İcra Kurulu Başkanı
Mehmet Y. Yılmaz

Tüzel Kişi Temsilcisi ve Yayın Direktörü
Murat Köksal

Yayın Yönetmeni
Özcan Yüksek

Yazı İşleri Müdürü
Hüseyin Keçe

Hazırlayan
Görkem Kızılkayak

Araştırma Editörü
Kemal Tayfur

Dergi Yapım
Nazlı Kurt

Fotoğraf Editörü
Sinan Çakmak

Görsel Yönetmen
Tunç Erkoç

Sayfa Yapım
Bahadır Erşık

Harita
Özgür Teke

Katkıda Bulunanlar
İbrahim Baştuğ (Türkçe)
Necdet Sakaoğlu (Bilimsel Danışman)
Metin Keskin

Kapak Fotoğrafı
Fatih Özenbaş / Koza Han, Bursa

Baskı ve Cilt
Le Color / Levent Print City
Tel: 0212 637 15 30

© Temmuz 2010. Her türlü kullanımı izne tabidir. Tamamen veya kısmen, kaynak gösterilerek dahi kopyalanamaz.

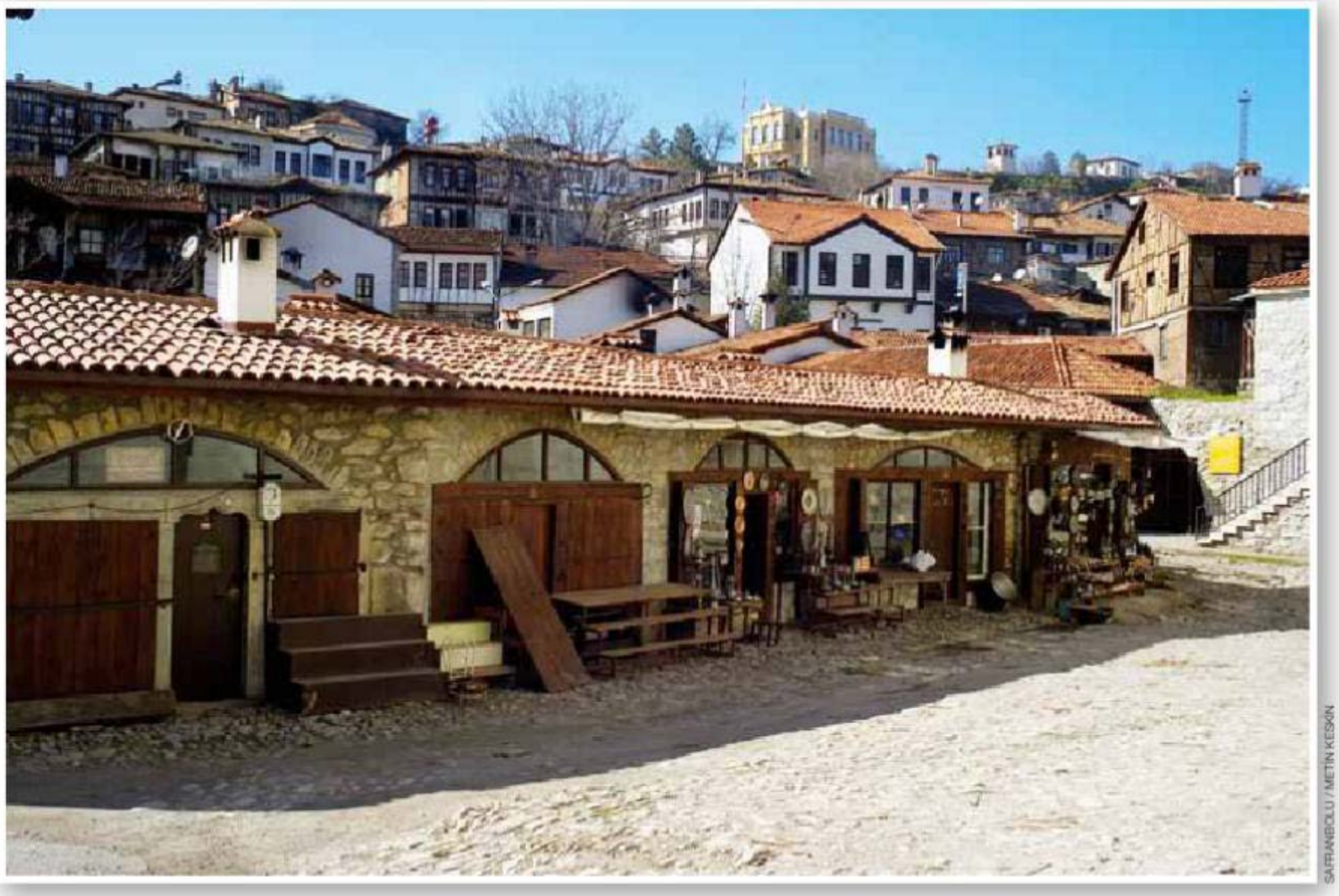
ATLAS KARTOGRAFYA SERVİSİ

Osmanlı Çarşıları Atlası

Çarşıların seçiminde 17. yüzyılda yaşayan ünlü gezginimiz Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sini esas aldık. Evliya Çelebi'nin not ettiği Osmanlı çarşıları arasında bedesten, kapalıçarşı, arasta gibi yapılarını büyük ölçüde koruyanları ayıkladık. Çarşı yapılarının özgünlüğü korunamasa da geleneksel üretimlerini bugüne taşıyabilmiş kent çarşılarını bu seçkiye dahil ettik. Sonuçta elinizde gördüğünüz atlas ortaya çıktı. Atlasta ancak 26 geleneksel Osmanlı çarşısına yer verebiliyoruz. Yer sıkıntısı nedeniyle elediğimiz çarşıları Atlas dergisinin ekinde bulabileceğiniz "Osmanlı Çarşıları Haritası"na işledik.

Özellikle belirtmek isteriz ki tarihçi yazar Necdet Sakaoğlu'nun desteği olmasaydı, Osmanlı çarşıları listesinin sağlıklı bir şekilde oluşturulması ve bu atlasın kısa sürede yayına hazırlanabilmesi mümkün olmazdı. Atlas derg'si olarak kendisine içten teşekkürlerimizi sunarız.

Elinizde tuttuğunuz "Osmanlı Çarşıları Atlası", Tarihi Kentler Birliği ve ÇEKÜL Vakfı'nın işbirliğiyle Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin 2-4 Temmuz 2010 tarihleri arasında Bursa'da gerçekleştireceği "Uluslararası Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü Sempozyumu"nda bilim insanlarına dağıtılacak.

SAFRANBOLU / METİN KESKİN

Geleneksel Meslek Örgütlenmeleri ve Anadolu Çarşıları

Nevdet Sakaoğlu

Zanaatkâr sözcüğü, olasılıkla Arapça "sınaat"tan (teknik işler) Türkçeye yerleşmiştir. Maddi gereksinimleri karşılayan her türlü işe deniyordu. Aynı anlamda, Arapça "hırfet" (iş, meslek) sözcüğü de kullanılıyordu. Bu işleri yapanlara da zanaatkâr, hırfetçi (daha eskilerde herif) deniyordu.

İşinin değerine düşkünlük konusunda Müslüman veya gayrimüslim ustalar arasında fark yoktu. Hatta inanç dışında hiçbir farklarının bulunmadığını vurgularcasına, aynı loncaya mensup ayrı inançlardan zanaatkârların giyimleri aynıydı.

Her esnaf kesiminin giyim kuşamı meslek, bölge ve geçim koşulları bileşkesinde aşağı yukarı benzese de dikkatle bakıldığında; renk seçiminden, giysi parçalarından mesleğin ipuçları yakalanırmış. Örneğin Ege yöresinin kunduracıları, püsküllü kalpaklarına ince sarık dolar, yollu pamukludan hafif ve uzun entari, kısa mintan, ayaklarına da mest, siyah pabuç giyerlermiş.

Ankaralı tiftik dokuyucusu, başına ince beyaz pamukludan sarık sarar, kırmızı-beyaz-siyah çubuklu yeleğini gelişigüzel ilikler; aynı kumaştan uzun entarisinin bel kesimine şalı kuşak sarar; gök mavisi ya da parlak yeşil

KAHRAMANMARAŞ ÇARŞISI / CÜNEYT OĞUZTÜZÜN

Fütüvvetname denen ve Ahiliğe göre bütün esnaf kesimlerinin uymaları gereken kuralları içeren kitaptan: "... Kalfalığın bir şartı ve kuralı da üstadlarına daima hizmet etmektir. Kalfasına harçlık vermek ve onu hiçbir yerde muhtaç etmemek de ustasının görevidir. Kalfa ve usta birbirlerine daima tatlı dil ile hitap etmelidir..." "... Nalbantlık ilmini (zanaatını) Cebrail peygambere, peygamber Hz. Ali'ye öğretmiş, Hz. Ali de bu mesleği mesleğin piri olan Ebu Kasım Simani'ye öğretmiştir. İşte o zamandan beri ustadan ustaya devam edegelmektedir..."

saltasının üzerine koyu renkli cüppe, ayaklarına da burnu kıvrık kırmızı pabuç giyermiş.

Engürü şalı dokuyanlar, İzmir modası, püsküllü feslerine sarık sarıp kruvaze yakalı tek renk ipek uzun entarileri, yumuşak keçi derisinden lapçinleri (bağcıklı potin); Amasyalı zanaatkârlarsa İstanbul modası mavi püsküllü fesleri; çizgili kutni mintan, damalı ipek yelek, ince abadan cepken, körüklü şalvarları ile tanınırlarmış.

Bu renkli ve ilginç dünyaların emekçilerinin kendi zanaatlarındaki ilkeleri, yapılageleni en özenli ve temiz üretmeyi sürdürmekti. Aralarında, buluşları, yaratıcılığı, daha yüksek kaliteyi hedefleyenler olmuştur ki bunlar birer sanatkârdı kuşkusuz.

Eski zanaatkâr ve esnaf kesimlerini kendi işlerine ısındıran önemli olgular, çalışma organizasyonlarındaki çarşı, arasta, bedesten, kapalı çarşı gibi rasyonel iş ve ticaret mekânları, bu mekânları kuran, onaran, sürekli ayakta tutan vakıf kurumları, denetleyen meslek ve kamu örgütleri, mesleği sevdiren ve meslektaşlar arası kaynaşmayı sağlayan güzel

gelenekler vardı.

Dikkate değer bir olgu da vakıf sisteminin zanaatkârlara sağladığı dolaylı destek veya vakıf kurumlarıyla zanaatlarla kent imarları arasındaki uyumlu bağdı. Asıl amacı insanları sürekli iyilik ve hayır kaynağı olacak yatırımlara yönlendirmek olan vakıf kavramının birinci sırada hedefi imardı.

Fütüvvet ve Ahiler...

Esnaf ve zanaatkârların ilkeli üretim ve satıcılıklarını, 14. yüzyıldaki kimliği ve disipliniyle 20. yüzyıla kadar sürdürdükleri ileri sürülemez. Devlet yapısında, asker ocaklarında, medrese ve tekkelerde yaşanan olumsuz süreçlere koşut bir durum, esnaf ve zanaatkârlar için de söz konusu olmuştur. Özellikle üretim hilelerinden ve fahiş fiyattan yakınma daima olagelmiştir.

İlk Türkçe Fütüvvetname'yi çeviren ve yazan Yahya bin Halil, önsözünde: "Söyle gördüm ki fütüvvet ehli şaşkın olup yanlışlara saptılar. Aymazlık yolunun yolcuları oldular. Kurtuluşu bırakıp bid'atlere uğradılar ve şehvetleri her şeye üstün geldi. Çok mal ve para edinme yolunda kavgaya ve çekişmelere koyuldular. Gökten inen sofraya haram lokma koydular. Miskinlik yerine benliği, fütüvvet yerine kemliği ve yavuz işe varmayı, ibadet yerine de fesadı koydular."

15. yüzyıl sonlarına doğru ekonomik darboğazlara girildiğinde, iş ahlakından sapmalarda da artma eğilimi açık. Bir zanaat kolunda çalışanlarla iş kapasitesinin denk olmayışından doğan

BUĞDAY PAZARI, ELAZIĞ / SİNAN ÇAKMAK

temel sorunsa geçim darlığıydı ve bu, işkollarının geleneksel dayanışmalarını da kırıyor; sürtüşmeler başlıyor; o zamanların ifadesiyle "marifetin yerine kavgalar ve çekişmeler" oluyordu.

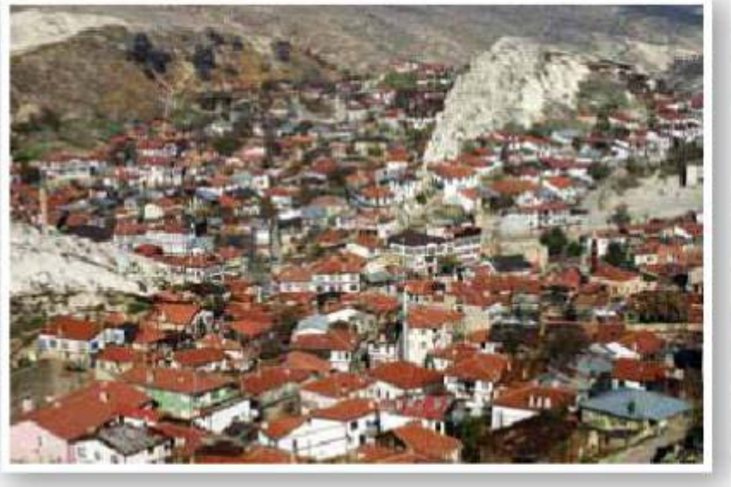
Çarşı pazar dünyalarını gözlemleyen Evliya Çelebi ise paşmakçı ve tuhafiyeci esnafının müşterileri kandırmak için yeminler ettiklerini, bir pabucu beş akçe kârla satmaya razı olmadıklarını, bir alay bıyığı tıraş, gözleri sürmeli insafsız kavim olduklarını, müşteriye kan ağlatıp her birini şeytan gibi çarptıklarını anlatır.

Loncalar, Gedikler

Eski usta ve kalfaların geleneksel üretim kooperatifleri ve dayanışma dernekleri loncalardı. İtalyanca "loggia"dan Türkçeleşen sözcük, "loca"yla aynı kökten; ortak anlamları da "oda"dır. Günümüzde "meslek odaları" diyoruz.

Osmanlı Devleti ile ticari ilişkileri olan Venedik, Cenova, Raguza ve Fransa uyruklu tüccarların, Galata'da ve Türk liman kentlerindeki ticari temsilcilikleri loggia ve loca olduğundan onlarla ticari ilişkilerde bulunan, yerli Türk esnaf da lonca adını benimsemiş. Bu sözcüğün geçtiği en eski belge, Bursa esnafıyla ilgili ve 1632 tarihlidir.

Eski fütüvvet-ahilik gelenekleri uyarınca her loncayı ilgili esnaf kesiminin seçtiği, "şeyh" denen bir başkan yönetir, şeyhe, yine esnafça seçilen "eski"ler (ihtiyarlar heyeti) danışmanlık ederdi. Daha alt düzeyde de esnafı kontrol eden "yiğitbaşı"lar,

BEYTAZARI / GÖRKEM KÖSEKAHYA

HÜSREVİYE CAMİİ, ŞAM / METİN KESKİN

"nizam ustaları", "kethüda"lar bulunurdu. Lonca yöneticileri en çok, "gedik" nizamına yani sabit esnaf ve tezgâh sayısının (kadronun) değişmemesine, kalitenin korunmasına dikkat ederlerdi. Ancak gedik sınırlaması olmayan esnaf kesimleri de lonca oluşturmaktaydı.

Gedikse bir tür tekel hakkı demekti. Her kentteki, mal ve eşya imalatı, bunların pazarlanması o çevrenin gereksinimini karşılayacak sayıda "gedik" yani tezgâh, dükkân/satış yeri ve çalışan sayısı ile ve kadı (yargıç) onayıyla sınırlı tutuluyordu. Kahvecilik, enfiyecilik, tütüncülük, aktarlık dahi gedik nizamına bağlıydı.

Anadolu Çarşıları

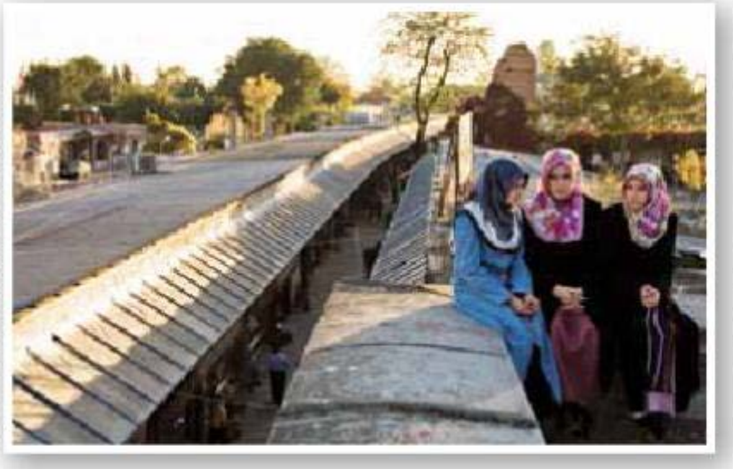
En eski çarşılarımızın merkezi bir cuma camisinin çevresinde, meslek ve zanaat işyerlerinin bir sıra ya da

karşılıklı sıralandığı arastalardan teşekkül ettiğini bilmeyenimiz yoktur. Bu tümleşik (entegre) sistemin bozulup, parçalanmamış örneklerinden ancak birkaçı 1950'lere ulaşabilmiştir.

Bursa'nın, Beypazarı'nın, Edirne'nin, Kastamonu'nun, İskilip'in, Urfa'nın iyi kötü korunmuş eski çarşıları hâlâ var. Eksik olan bunlara dönük çalışmalardır. Derli toplu çarşı çalışmalarını Gündüz Önder'in, Mustafa Cezar'ın ve daha birkaç araştırmacının kitaplarında, pek çok da makalede bulabiliyoruz. Unutmamalı ki eski bir kent için çarşı, tarihinin başladığı yerdir. Kentlerin çekirdeği, ya yolların kavşağında; ya doğal bir limanın kıyısında teşekkül eden çarşılardı kuşkusuz. Bundan dolayı, çarşısından önce kurulan kent yoktur diyebiliriz.

Dört yönlü alışveriş yeri anlamındaki "çarşı" sözcüğü, Farsça "çihar/ çar" (dört), Arapça "suk" (alım satım- pazaryeri) sözcüklerinin kaynaşmasından "çarsu"; Türkçede de çarşı olmuş. Farsça-Türkçe Burhan-ı Kaatı sözlüğünde, "çarsu"dan bozma çarşı için "dört köşeli demek olup, dört taraftan girilip çıkılan ticaret yeri" açıklaması vardır.

Osmanlı Devleti'nin şer'i ve resmi belgelerinde çarşı yerine "suk-ı sultani" geçerse de bu deyim, gündelik yaşamda pek kullanılmamıştır. İstanbul'daki Kapalıçarşı (Çarşı-yı Kebir) Türk İslam dünyasının gerçekten de en büyük alışveriş merkezi olmuştur. Suk-ı sultani ya da sultan çarşısının şer'i hukuk açısından özel bir anlamı vardı. Çünkü bu çarşılarda, esnaf temsilcileriyle

SULTANAHMET KÜLLİYESİ, SİPAHİ ÇARŞISI / S. ÇAKMAK

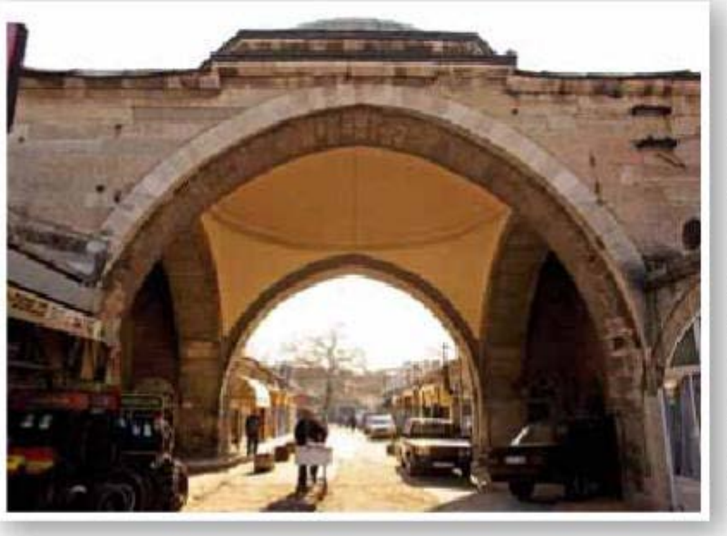

SİRKİ PAZARI, ŞANLIURFA / UMUT KAÇAR

görüşerek narh (fiyat) belirleyen; kurallara uymayanları cezalandıran kadı ve oturduğu bir mahkeme; güvenlikten, çarşı düzeninden sorumlu muhtesip ve asesler bulunurdu.

Eski çarşıların dört taraflı arastalardan örülü dokuları vardı. Şam, Halep, Tebriz, İstanbul gibi başlıca kentlerde merkezi çarşıların sokakları genellikle kârgir örtülü, yollara açılan ana ve koltuk kapıları da demirdendi. Bu çarşılar eski dönemlerde her sabah erken saatte içeriden açılıp akşam hava kararırken yine içerideki bekçi ve kapıcılarca kapatılıp kilitlenirdi.

Büyük çarşıların

DUA KUBBESİ, LÜLEBURGAZ / G. KIZILKAYAK

merkezindeki bedesten, daha güvenlikli bir yapı olup burada mücevherci, altın gümüş satıcıları, kambiyo, mezat, müzayede işleri yapan zengin esnaf faaliyet gösterirdi. Saraya ya da kent yöneticisinin konutuna yakın çarşıların çevresinin mezarlıklarla kuşatılmış olması da tesadüfi değildi. Esnafın çarşıya gelirken, evlerine dönerken ölümü düşünerek hileye, ihtikâra sapmamaları amaçlanıyordu.

Çarşılarda işyeri birimi dükkândır. Benzer üretim veya pazarlamaların yapıldığı dükkân ve işyerlerinin karşılıklı sıralandığı çarşı sokaklarına arasta denirdi. Kapalıçarşılarda ve tonozlu arastalarda dükkânlar da tonozlu olur; açılan kepenklerden yukarıdaki gölgelik, aşağıdaki sergi görevi yapardı.

Üstü açık sokaklarda kâgir, ahşap, kepenkli, pencereli dükkân tipleri görülebilirken, değerli malların satıldığı dükkânlar yangına ve soyguna karşı mutlaka kâgir, kapıları küçük ve demir kanatlı, pencereleri de demir parmaklıklıdır. Eski esnaf ahlakı gereği dükkânların önünde müşteri celp edecek "mostra" bulundurmak ayıp hatta günah sayılırdı. Tabela âdetinin nihayet 150 yıllık bir geçmişinden söz edilebilir.

Arasta sözcüğünün sıralı, saf saf, dizili anlamındaki "raste" ya da hazırlanıp süslenmiş, vitrinlenmiş demek olan "âraste"den Türkçeleştiği tartışmalıdır. Farsçada çarşı anlamında kullanılmayan sözcüğün Türkçede bu anlamı kazanması, dükkânların

MİLAS ÇOLLUOĞLU HAN / G. KIZILKAYAK

karşılıklı ve düzenli sıralarına, özellikle de ordu pazarlarının askeri disiplinle kuruluşlarına bağlanır.

Arastalar hem üretim, hem pazarlama/satış yeriydi. Bugünün pasajlarıyla bir ölçüde benzerlikleri kurulabilse de işyeri ve çalışma düzeni, satış ilkeleri ve örgütlenme bakımından herhangi bir koşutluk yoktur. Arastaların kuruluşu evresi konusunda kesin tarih verilemezse de ancak arasta

URFA ÇARŞISI / UMUT KAÇAR

yapılanmalarında 13. ve 14. yüzyıllarda, Anadolu'daki güçlü Ahilik, fütüvvet geleneklerinin etkili olduğu kesindir.

Türk çarşılarının, cuma camisi -ki buna cami-i kebir, ulu cami deniyordu- ile bedesteni merkeze alarak gelişmesi, yöresel organizasyon, gereksinim, tüketim koşullarıyla doğrudan ilişkiliydi. Kent çarşılarında her esnaf kesiminin geleneğine, çalışma ve gedik düzenine göre organize olan, bir veya birkaç sokağı sağlı sollu işgal eden; aynı üretimin yapıldığı veya aynı türden malların satıldığı işyerleri kuruluyordu.

Bütün kentlerde en yoğun iş kolu kavaflık, yani ayakkabıcılık olduğundan Edirne'de Selimiye Camii dış avlusuna bağlı kavaflar (ayakkabıcılar) arastası gibi, anayollar üzerindeki işlek kentlerde bir büyük çarşı hacminde kavaflar, yemeniciler, çarıkçılar arastası olur; her tezgâhın ustaları kalfaları, adeta geceli gündüzlü çalışır; ürettiklerini dükkânlarının içine dışına hevenk hevenk asarlardı.

Ham deri işleyen ve akarsuya yakın olması gereken debbağlarla; demirciler, bakırcılar gibi gürültülü, ateşli, isli paslı işkolu arastaları çarşının uç ve uzak noktalarında yer alırdı. Terziler, kumaş satıcıları arasında kebapçı bulunmasını yasaklayan fetvalar vardır.

Kavaflar, köşkerler, yemeniciler, saraçlar, semerciler, nalbantlar bir arastada; kasaplar, kebapçılar, aşçılar başka, manifaturacılar, yorgancılar, takkeciler, yağlıkçılar, terziler, kürkçüler, kapamacı dükkânları, yün, pamuk, iplik

satıcıları bir başka arastada faaliyet gösterirdi.

Halk, arasta yerine "iç/içi"derdi. Kavaflar içi, kavaflar arastası demekti. Saatçilik, kuyumculuk, çilingirlik gibi zanaatlar, küçük yerleşimlerde birer ikişer dükkânla diğer arastalar içinde işyeri bulabilirdi. Baharatçılar, aktarlar, çubukçu, lüleci ustaları, sahaflar, kâğıtçılar, daha küçük arastalarda veya birkaç dükkânda iş tutuyorlardı.

Anayollar üzerindeki kervansarayların çevresinde de yolculuk gereksinimlerinin karşılandığı arastalar bulunurdu ki örneğin Anadolu'da İncesu, Trakya'da Lüleburgaz, bu başlangıçla kentleşme sürecini yakalayan yerlerdendir. Lüleburgaz'da, Sokollu Külliyesi'nin 250 metrelik bir sokağın iki yanında sıralanan kavaflar arastası ilginç bir örnektir.

Müstakil arastalar (Edirne Ali Paşa) olduğu gibi, birbirine bağlı arastalar, orta avlulu bir han içinde kurulu (Kapalıçarşı Zincirli Han) gibi yarı arasta yarı han işlevli örnekler yanında, bir hayır kurumuna bağlanan arastalar da vardı.

Vakıf arastaları; işlevinin sürekliliği gereği çoğunca kârgir inşa edilir; akarıyla cami, medrese, hamam, darüşşifa, imaret, mektep vb hayır kurumları yaşatılır; mütevelli, vakıf nazırı ve diğer vakıf görevlileri, vakıfnamedeki koşullara göre kira gelirlerini hizmet ve onarım giderlerine sarf ederlerdi.

Bedestenler de bir tür arasta olmakla birlikte, kentin en varsıl ve daha çok para ve kıymetli emtia alışverişiyle uğraşan zümrenin kümelendiği, planı ve mimari yapısıyla da kısmen farklıydı.

AYAKKABICILAR ÇARŞISI, BURSA / U. KAÇAR

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA ARASTASI, İNCESU, KAYSERİ / G. KÖK, KAYAK

Her sabah esnaf zümreleri kendi geleneklerine göre dua kubbesi altında veya arasta avlusunda toplanıp dua ettikten, alışveriş kurallarını yineleyen yiğitbaşını dinledikten sonra dükkânlarını açarlardı.

Kaynakça: Evliya Çelebi Seyahatnamesi C. 1-10; O. Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-u Belediye, C. I.; M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I; C. Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi; Mustafa Cezar, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul, 1985; Günâdüz Özdeş, Türk Çarşıları, 1998; Osman Ergin, Mecelle-i Umur-u Belediye I, s 575 vd; İstanbul Ticaret Tarihi I (haz. A. Kala ve diğerleri), İst. 1997; İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları (Haz. A. Kala) İst. 1998; E.Erdenen, İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı, İst., 1965

"Sünnetliklerimizi almak için yıllar önce Koza Hanı'na gelmiştim. Üst katlarda bir Yahudi'den alışveriş yapmıştık. İlk kez hanları o gün tanımıştım. Sonra dedemle birlikte, Koza Hanı'na koza getirmiştik. Bu ikinci gelişimde başka bir Koza Hanı ile karşılaşmıştım doğrusu. Bir kızılca kıyamet, dizi dizi büyük küfeler, tellalların bağırışları ve simsiyah feraceli köy kadınlarıyla başka bir yer gibi geldi bana. El ele sıkışıp pazarlık yaparak kozamızı sattıktan sonra, hemen çarşıya inip alışveriş yapmıştık."

–RAİF KAPLANOĞLU, "GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BURSA HANLARI"

Araştırmacı-yazar Raif Kaplanoğlu'nun "Geçmişten Günümüze Bursa Hanları" adlı makalesinde yazdıkları Bursa'daki geleneksel çarşı kültürünün 1960'lı yıllarda da ne denli canlı olduğunun göstergesi. Bursa kenti Osmanlı dönemi çarşı yapılarının önemli bir bölümünü kaybetmiş. Ancak geriye kalanlar bile Osmanlı coğrafyasındaki çarşıların en zengin örneklerini oluşturuyor. "Geleneksel çarşı" dendiğinde Türkiye'de akla gelen üç kentten biri hâlâ Bursa. Bu üç kentin de ortak özelliği Osmanlı'ya başkentlik yapmış olmaları.

Geçmişteki adı "Sultan Çarşısı" olan günümüzde Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin geliştirdiği koruma projesinin adıyla da (Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi) anılan Bursa Çarşısı, Zafer Meydanı'nın bulunduğu Balık Pazarı ve Çıra Pazarı'ndan başlayıp, Kayhan ve Tatarlar'a

SULTAN ÇARŞISI, BURSA / BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVİ

KOZA HANI, BURSA / M. KEDİKİN

kadar uzanır. Çarşının güney bölgesi Kapan Hanı'ndan başlayıp Ulu Camii, Orhan Camii, Şerafettin Camii'ne kadar geniş bir alanı kapsar.

Bölgenin en eski ticaret yapısı 14. yüzyılda Orhan Bey'in inşa ettirdiği Emir Hanı, günümüzde de Sultan Hanı, Bey Hanı olarak da bilinen han, Orhan Gazi Camii ile birlikte Bursa'nın ilk Osmanlı yapılarını oluşturur. Tekstil, hediyelik eşya ve sahaf dükkânlarıyla ticari hayatına devam eden Emir Hanı, Çarşısı'nın en önemli yapılarından biri. Yine 14. yüzyıl çarşı yapıları olan Emir Hanı, Kapan Hanı ve Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Bedesten'i 15. yüzyılda yapılan hanlar izledi: Gelincik (Halıaçlar) Çarşısı, Sipahi

İPEKÇİLER ÇARŞISI, BURSA / BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVİ

Çarşısı, II. Murat döneminde Emir Buhari Vakfı'na gelir getirmesi için yapılan Çukurhan (Kütahya Hanı) ve II. Bayezid tarafından İstanbul'daki camisine gelir getirmek üzere yaptırılan Koza Hanı... Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa tarafından yaptırılan Fidan Han ve Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey tarafından yaptırılan Tuz Han da bu dönemde yapıldı. "Sultan Çarşısı" adı verilen büyük çarşı 15. yüzyılın sonlarına doğru şekillendi ve günümüzde Uzunçarşı Caddesi olarak adlandırılan doğu-batı yönündeki ana çarşı ekseni oluştu. Bedesten'in çevresindeki çarşıların üstü örtüldü, kapalı çarşı niteliği kazandı.

Çarşı bölgesinin dışında olmasına rağmen 15. yüzyılda yapılan bir başka çarşı yapısını da anmakta fayda var. Pir Ali oğlu Tüccar Muslihiddin tarafından inşa ettirilen çarşılı köprü, çarşı yapılarının simgelerinden biri. Irgandı Köprüsü'nün dünyadaki benzerleri bir elin parmaklarını geçmiyor. En bilineni Venedik'te 16. yüzyıla tarihlenen Rialto Köprüsü. Irgandı Köprüsü ve üstündeki çarşı 2004 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından yapılan kapsamlı onarımın ardından yeniden hizmete girdi.

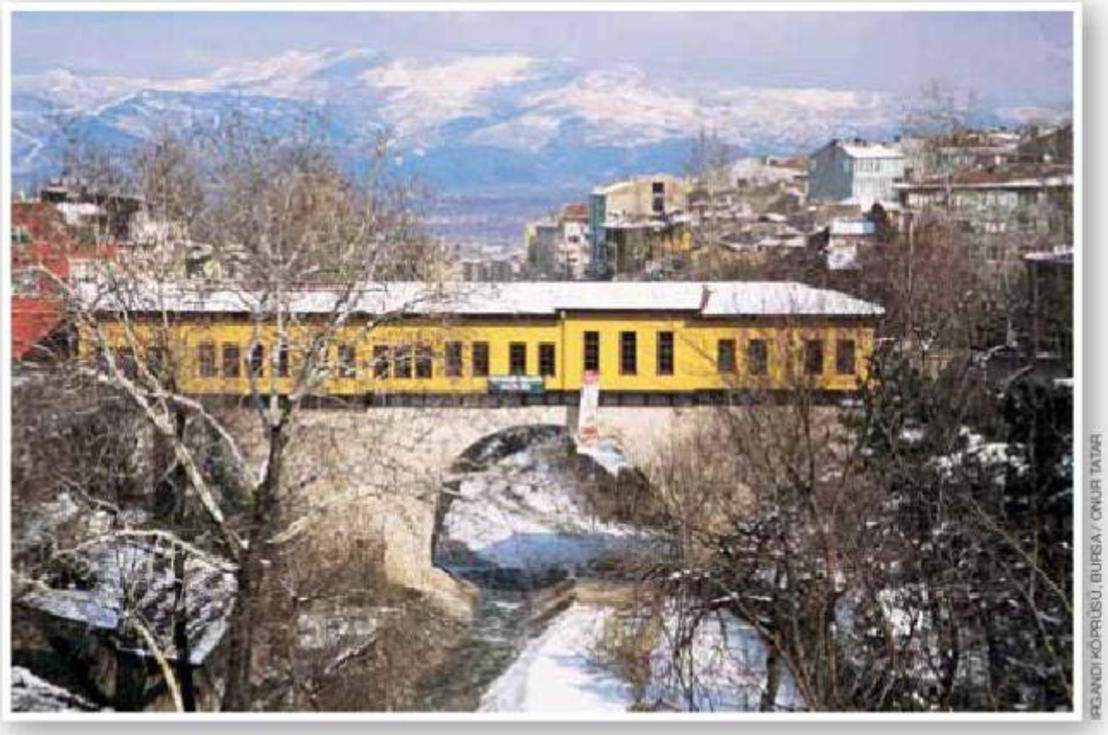
Kaldığımız yerden, 16. yüzyıl Bursa'sından devam edelim. Sultan Çarşısı, Osmanlıların gelişimine koşut olarak bu yüzyılda daha da zenginleşti. Pirinç Hanı, İpek Han, Tahıl Hanı (Galle Han), Geyve Han bu dönemde yapıldı.

IRGANDI KÖPRÜSÜ, BURSA / BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVİ

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde 1640 yılında ziyaret ettiği Sultan Çarşısı'nı şöyle anlatır: "Cümlesi 9 bin dükkândır. Kale gibi dört kapılı bir bedestan-ı azimi vardır. Üç yüz dolaptır. Bedestan'ın dört çevresindeki Kuyumcular Çarşısı bir ulu yolun dört tarafında vaki olmuş serapa kâgir binalardır. Gazzazlar Çarşısı, Kavukçular Çarşısı, İplikçiler, Bezzazlar, Hallaçlar..."

Sultan Çarşısı 17. yüzyıldan itibaren büyük yangınlar ve depremlerle kan kaybetmeye başladı. 1854 depremi ve 1958 yılında yaşanan büyük çarşı yangını Bursa'daki çarşı yapılarına ve ticari hayata büyük ölçüde zarar verdi. Günümüzde çarşı bölgesi, Osmangazi Belediyesi ve Bursa Büyükşehir Belediyesi

IRGANDI KÖPRÜSÜ, BURSA / ONUR TATAR

öncülüğünde konuyla ilgili sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin desteğiyle tekrar eski görkemine kavuşturulmaya çalışılıyor. Kütahya Han, Emir Han, İpek Han, Gelincik Çarşısı, Sipahi Çarşısı, İvaz Paşa Çarşısı, Eskişehir Hanı, Demirciler Çarşısı, Şadırvanlı Han ve Yoğurt Hanı'nın restorasyon projeleri bitirildi ve uygulamaya geçildi. Bir yandan onarımlar sürerken diğer yandan çarşıdaki tarihi özelliği olmayan yapıların da cepheleri temizleniyor. Bursalılar her kentte pıtrak gibi biten alışveriş merkezlerine teslim olmamak için Sultan Çarşısı'nı koruyor, sahipleniyor.

"Bütün sultani çarşılarındaki dükkânların toplamı altı bin yedi yüzdür. Hepsinin eskisi şehir ortasındaki Murad Han Bedestanı'dır. Gayet mâmur olup kubbeleri mavi kurşunla kaplıdır. Osmanlı ülkesinin bütün kıymetli eşyaları burada bulunur. Bedestan içinde küçük dükkânlı üç yüz dolap vardır. Her birinde nice hazineler saklanır..." -EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAME

Evliya Çelebi'nin "altı bin yedi yüz dükkân" saydığı Edirne Sultan Çarşısı'nı büyük bir dikdörtgene benzetecek olursak, karenin köşelerini Sokollu Mehmet Paşa Hamamı, Selimiye Külliyesi, Ali Paşa Çarşısı (Semiz Ali Paşa Kervansarayı) ve Rüstem Paşa Kervansarayı oluşturur. Bu alan içindeki çarşı yapıların sokaklardaki dükkânların büyük bir çoğunluğu özgünlüklerini ve işlevlerini koruyor. Sadece Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde "hepsinin eskisi" diye bahsettiği Bedesten 17. yüzyılda yıkıldı.

Sultan Çarşısı ana hatlarıyla 15. yüzyılda şekillenmeye başladı. Bu dönemin ayakta kalmış temsilcileri günümüzde çarşı işlevini halen sürdüren Bedesten ve kültür merkezi olarak kullanılan Deveci Han'dır. Bedesten, Çelebi Mehmet tarafından hemen yanındaki Eski Cami'ye gelir getirmesi amacıyla yaptırıldı. Sultan Çarşısı'nın simge yapılarının yapıldığı tarih 16. yüzyıldır. Önce Mimar Sinan tarafından tasarlanan Ali Paşa Çarşısı ve Rüstem Paşa Kervansarayı, ardından Davut Ağa tarafından Selimiye Külliyesi'nin içine inşa

EDİRNE / GÖKHAN TAN

ALİ PAŞA ÇARŞISI, EDİRNE / G. KIZILKAYAK

edilen Arasta hizmete açıldı. Ali Paşa Çarşısı, Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Semiz Ali Paşa'nın Babaeski'deki külliyesine; Arasta, Selimiye Külliyesi'ne gelir getirmesi için inşa edildi. Evliya Çelebi Selimiye Arastası'nda ayakkabıcı esnafının dükkânlarının olduğunu ve o dönemde yapıya "Kavaflar Çarşısı" dendiğini söyler. Ali Paşa Çarşısı'yla Arasta Edirne'nin hâlâ en canlı turizm ve ticaret merkezi... Her iki çarşıda da mis sabunu, aynalı süpürge, badem ezmesi gibi kente özgü ürünlerin satışı yapılıyor.

Rüstem Paşa tarafından yaptırılan Rüstem Paşa Kervansarayı 1972 yılında yapılan kapsamlı onarım çalışmalarıyla otele dönüştürüldü. Bu çalışma 1980 yılında "Ağa Han Mimarlık Ödülü"nü kazandı.

RÜSTEM PAŞA KERVANSARAYI, EDİRNE / G. KIZILKAYAK

Kervansarayın Bedesten'e bakan kuzey cephesindeki bir sıra dükkânı hâlâ eski işleviyle Sultan Çarşısı'na hizmet ediyor. Edirne Belediyesi'nin 2006 yılında yaptığı bir düzenlemeyle Rüstem Paşa Kervansarayı, Bedesten ve Eski Cami'nin arasında kalan çarşı bölgesi yayalaştırıldı.

Sultan Çarşısı'nın biraz uzağında kalan bir kervansaraydan da bahsetmekte fayda var. 17. yüzyıl yapısı Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı uzun yıllar metruk kaldıktan sonra onarıldı. "Uluslararası fuar merkezi" olarak çağdaş fonksiyonlarla donatılarak Edirne ticaretine hizmet vermeye devam ediyor. Eski İstanbul Caddesi'ne bakan cephesindeki dükkânlar da önümüzdeki günlerde yapılacak onarımdan sonra özgün hallerine kavuşacak.

"...Bu çarşı gezmesine katılan baş tercüman M. Eutrey hiç yanımdan ayrılmıyordu. Onun yardımıyla, bir müddet sonra, gelip geçenlerin hangi milletten olduklarını biraz anlamaya başladım. Mesela Yahudi, Ermeniden ayakkabısına hakarak ayırt ediliyordu. Kafkaslı esir tüccarının yüzü zarifti, göğsü silahlarla doluydu, incecik belini yeşil çuha elbisesi sımsıkı sarıyordu. Mat ve yanık teniyle bir Suriyeli; uzaktan duyulan kokusu, astragan kalpağı ve omzuna attığı halılarıyla bir İranlı... Nasıl söyleyeyim? Her çeşit insan vardı. Değişik olduklarını hissettiren yürüyüşleri ve orijinal kıyafetleriyle gururla gezinen Arnavutları hayranlıkla seyrettim..."

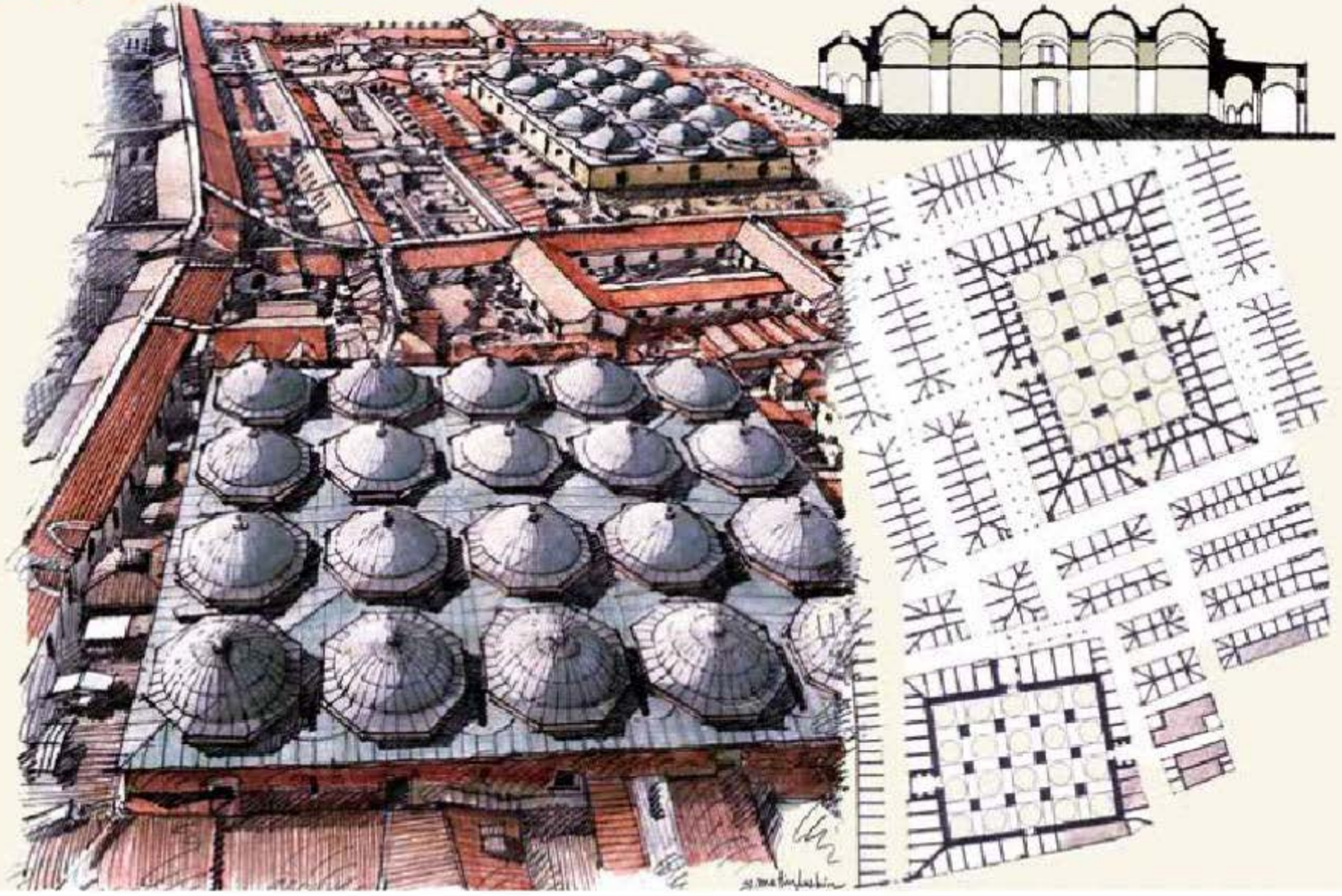
BARONNE DURAND DE FONTMAGNE 19. YÜZYILDA KAPALIÇARŞI'YI GEZERKEN...

Osmanlı'nın İstanbul'u fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in 15. yüzyılda inşa ettirdiği Bedesten (Bedestan-ı Atik, İç Bedesten veya Cevahir Bedesteni olarak da anılır) çevresinde gelişen, zamanla genişleyip Haliç'e kadar uzanan, bazı bölümlerinin üstü kapatılan çarşı bölgesine Osmanlı'da Çarşı-yı Kebir deniyordu. Bu büyük bölgede Beyazıt Camii ve Çemberlitaş arasındaki hattan Haliç'e doğru uzanan Kapalıçarşı; Beyazıt'tan Eminönü'ye inen Uzunçarşı Caddesi'nin sağında ve solunda bulunan hanlar, arastalar ve dükkânlar bulunuyor. Çarşı-yı Kebir'in büyüklüğünü algılamamız için sadece Kapalıçarşı'nın boyutları hakkında bazı rakamlar vermek yeterli: Kapalıçarşı 30

KAPALIÇARŞI, İSTANBUL / HAKAN ÖGE

KAPALIÇARŞI'DA İKİ BEDESTEN: Sandal ve Cevahir

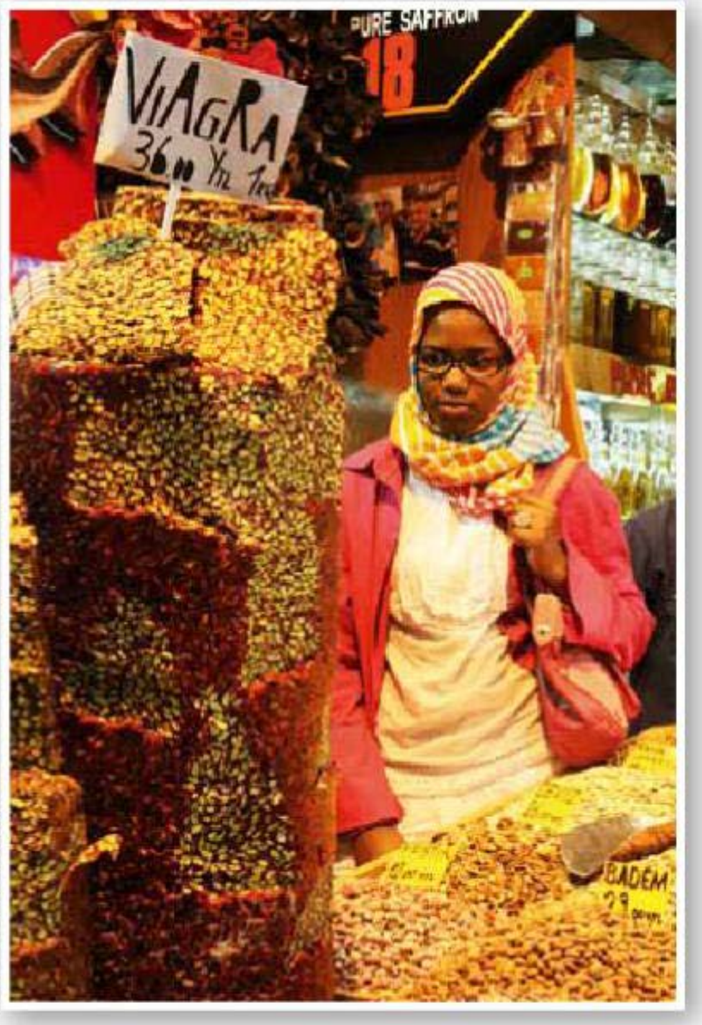

İLLÜSTRASYON: M. KESKİN

hektarlık bir alana yayılıyor. 19. yüzyılda Kapalıçarşı'nın 18 kapısı, 73 sokağı, iki bedesteni (Cevahir ve Sandal bedestenleri), 497 dolabı, 22 hanesi, 3 bin 499 dükkânı, 2 bin 195 hücre ve odası, 1 çifte hamamı, 1 mahkemesi, 22 hazinesi, 1 camisi, 10 mescidi, 1 muvakkithanesi, 1 imareti, 16 çeşmesi, 9 kuyusu, 8 tulumbası, 2 şadırvanı, 1 sebili, 1 türbesi, 2 mektebi, 24 hanı vardı.

Semavi Eyice *Tarih Boyunca İstanbul* kitabının "Kapalıçarşı" bölümünde, 16. yüzyılda Fas sultanının elçisi olarak Kapalıçarşı'yı ziyaret eden bir Arap'ın görüşlerine yer vermiş: "İşçiler, zanaatkârlar, değerli eşyalar, tüccarlar, mallar, dükkânlar, kitaplar, bütün bunlar sayılarının verilemez derecede çoktur. Ve ancak Allah bunların ne kadar olduğunu bilebilir. Burada en umulmayan eşya için bile pek çok çarşı ile karşılaşılır." Elçinin bahsettiği çeşitliliği çarşıyı gezmeden, herhangi bir haritadaki sokak isimlerini okuyarak da anlayabiliriz. Birkaç örnek: Kazazlar Sokak, Kavallar Sokak, Terlikçiler Sokağı, Serpuşçular Sokağı, Akikçiler Sokağı, Yazmacılar Sokağı, Perdahçılar Sokağı.

Bu sokaklardan Haliç'e doğru indiğinizde sizi Yeni Cami ile Rüstem Paşa Camii arasındaki Mısır Çarşısı karşılar. Yeni Cami'ye gelir getirmesi için yaptırılan Mısır Çarşısı'nda çeşit çeşit baharatlar, şifalı otlar, sürme, kına, macun, hastalıklara iyi gelen merhemler gibi Ortadoğu ve Uzakdoğu'dan gelen mallar satılırdı. Mısır Çarşısı bu özelliğini günümüzde de sürdürüyor. Renate

MISIR ÇARŞISI / G. KIZILKAYAK

Schiele ve Wolfgang Müller-Wiener *19. yüzyılda İstanbul Hayatı* isimli kitapta Mısır Çarşısı'nda mide hastalarına satılan merhemin tarifini veriyor: "On beş dirhem sinameki, yedi dirhem günlük, beş dirhem turbit, beş dirhem râvendi Çini, beş dirhem mehmudiye, beş dirhem çöpçini, üç dirhem sakız, iki dirhem topalak, bir dirhem ceviz bevva, bir dirhem zencefil, bir dirhem kakule, bir dirhem fülfülü ebyaz, üç yüz dirhem süzülmüş bal. Bunlar dövülüp bal ile macun yapılır, sabahları birer kahve kaşığı yenilir."

Bu bölgenin dışında da İstanbul'da onlarca çarşı vardı. Eyüp Sultan Camii çevresindeki Eyüp Çarşısı, Üsküdar Çarşısı, Sinan Paşa Külliyesi çevresindeki Beşiktaş Çarşısı, Galata Bedesteni ile Rüstem

KAPALIÇARŞI / KADİR CAN

Paşa Kervansarayı çevresindeki Galata Çarşısı (Perşembe Pazarı) İstanbul'un büyük çarşılarından dört tanesi.

Külliyelere bağlı olarak yapılan çarşılara İstanbul'da da rastlıyoruz. Külliyelere gelir getirmesi planlanan bu çarşı tipinin en güzel iki örneği bugün de yaşıyor. Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı Tiryaki Çarşısı'nda turistik eşyalar satan dükkânlar ve lokantalar var. Sultanahmet Arastası olarak bilinen Sultanahmet Külliyesi'nin içindeki Sipahi Çarşısı'nda kilim, halı ve değerli kumaşlar satılıyor.

اولور یالان ایسه جمیع ادیانده حرام ودیانده واخرتده یوز
قرا لغه در مگر ضرورت اولوب یالان جایز اولان محلرده
اولدیغی مدحه متعلق اولنی سوز ایله مشتری مدح اولنان
نسنه ایچون اولورسه یا مبیع مشتری ظلم ایتمش اولور ظلم ایسه کذب
کی جمیع ادیانده حرامدر کذب ظالمیندن اولور دیانده
واخرتده اختم ورجمه کرفتار اولور وظلمات ایچنده قالور
وحسناتی التوب مظلومه ملوك کتابی السنده قالمغه سبب اولور
مشتری اول نسنه قبول ایتمزسه کذب کتابی کذبی اولمزده
قالور فیامنده جزا سنی کورس ودخی دونیده سوی لیوب
لایق اولانی اشتمدوکندن اونوری مرّوشریك یعنی اداء
بسز لك ایتمش اولور بو محذورلرنه کوره مبیعك
کلا سندن بیله تبادر ایدر لکن مرادی بو دکلدر بلکه
بو محذورلرله مشتریه دخی کلور تصوری حاصل اولنجه
اسانده واکر ذم یا مدح ایدرکن سویلدوکی سوزلی
کرچك اولورسه یعنی واقعه مطابق اولوب یالان اولمزسه

یعنی اشیادن برشیده الله تعالیدن غیری خالق ومؤثر بوق
ایدوکی اعتقاد ایدوب جمیع امورلرنه کما اهم لیوب رزقی
یعنی ازلدن وعد وتقریر اولنان رزق وفضلی یعنی وعد دن
زیاده ویرمکی احسان وفضلی الله تعالیدن کورنده یعنی وعد
عددن بولمیجه سبله واعتقاد ایلیه ایدوب هر کیمکه بر نفعت
ایله حامل اولنه اوکیمسه منفعتلرندن اولورسه ترك ایتسه رزقی
اوزماد قلوبی یوزدن کلور پس هرهانکی اوندن اولنلرایچون
دکلدر ایکنجسی یعنی یکرمی بدنجی افندم ایکنجسی بودر که
الدوکی نسنه هرنه ایسه الدکی وقتده ذم ایتمیه یعنی زمه
وساتدکی وقتده مدح ایتمیه یعنی اوکیمه زیاده مدح
وذم ده ایکی احتمالی وارد رواقعه مخالف اولمق وارمطا
بق اولمق وارایکی صورتده دخی عندنده واردر اکر
سویلدوکی شیئده یعنی ذم یا مدح ایدرکن بیان ایلدوکی
صفتلر حال ده ایسه یعنی واقع مطابق اولیوب بلکه بعضی
الامرده مخالف ایسه کذب اتمش اولور یعنی یالان سویلمش

اولور

NECDET SAKAOĞLU ARŞİVİ

Bey' ve Şirâ (Satım ve Alım) adlı 17. yüzyıl elyazmasında, çarşı ahlakı açısından 27 büyük günahın sıralandığı sayfalar.

...Metholunan nesne alınacak olursa bayi müşteriye zulüm etmiş olur. Bu bütün dinlerde günahtır. ..

"...Antep'te 2320 dükkân, 4 bedesten, 15 han, 30 fırın, 6 tabakhane, 45 boyahane, 11 değirmen, 8 içki fabrikası, 5 sabunhane, 2210 dokuma tezgâhı bulunmakta..."

1902 TARİHLİ HALEP VİLAYETİ SALNAMESİ'NDEN

Osmanlı döneminde, Gaziantep'teki ticari hayat sürekli yükselme gösterdi. İpek Yolu üzerinde olmamasına rağmen Halepli tüccarların dokumalarını bu kentte yaptırmaya başlamaları bu gelişmeyi tetikleyen en önemli nedenlerden biri.

Dokumacılar, neccarlar, keçeciler, nakkaşlar, bakırcılar, yemeniciler, dericiler, sabuncular, kutnucular, kilimciler, kuyumcular ve semerciler 19. yüzyılın sonlarına kadar Antep Kalesi'nin etrafındaki sokaklarda ve hanlarda el emeği göz nuru ürünlerini satıyorlardı. Sonraki yüzyılda gerileme dönemine giren Antep Çarşısı'nda birçok yapı ve zanaat yok oldu. Geçtiğimiz yıllarda Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı işbirliğinde başlatılan "Kültür Yolu Projesi" içinde hanlar ve çarşılar da projelendirilerek onarımlarına başlandı. İlk olarak 19. yüzyılda yapılan Bakırcılar Çarşısı onarıldı. Kısa bir süre içinde çarşının sekiz sokağındaki 280 dükkân baştan aşağı yenilendi. Onarım çalışmaları biten yapılardan Bayazhan, Gaziantep Kent Müzesi oldu, Yemiş Hanı ise Gaziantep mutfağının

BAKIRCILAR ÇARŞISI / ALİ BARLAS

BAKIRCILAR ÇARŞISI / A. BARLAS

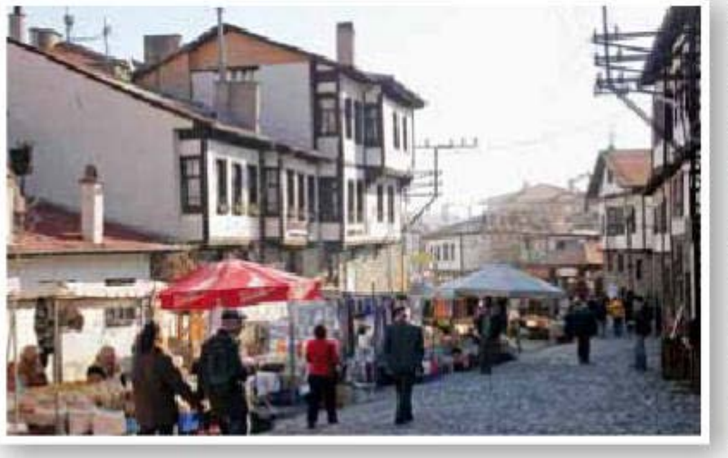
örneklerini tadabileceğiniz bir lokanta olarak işlevlendirildi. Kültür Yolu Projesi kapsamında kentin en eski hanı olan Hışva Hanı'nın restorasyon projeleri bitirildi. Uzun Çarşı'da Eski Saray ve Keçeciler caddeleri, Gümrük Sokak'ta bulunan dükkânların cepheleri yenilendi.

Çarşılarını yeniden canlandırmak adına belediye ve Gazianteplilerin bir arada yaptıkları bu önemli proje 2007 yılında Tarihi Kentler Birliği'nin büyük ödülüne layık görüldü.

"Beypazarlı en çok iki şeye hasret duyar. Biri haziran ayında susamsız-çıplak simitle dut yemek, diğeri ise kuyunun başında oturup yaş kuruyla kavun yemek."

—MEHMET EMİN BAYRAMOĞLU, BEYPAZARLI

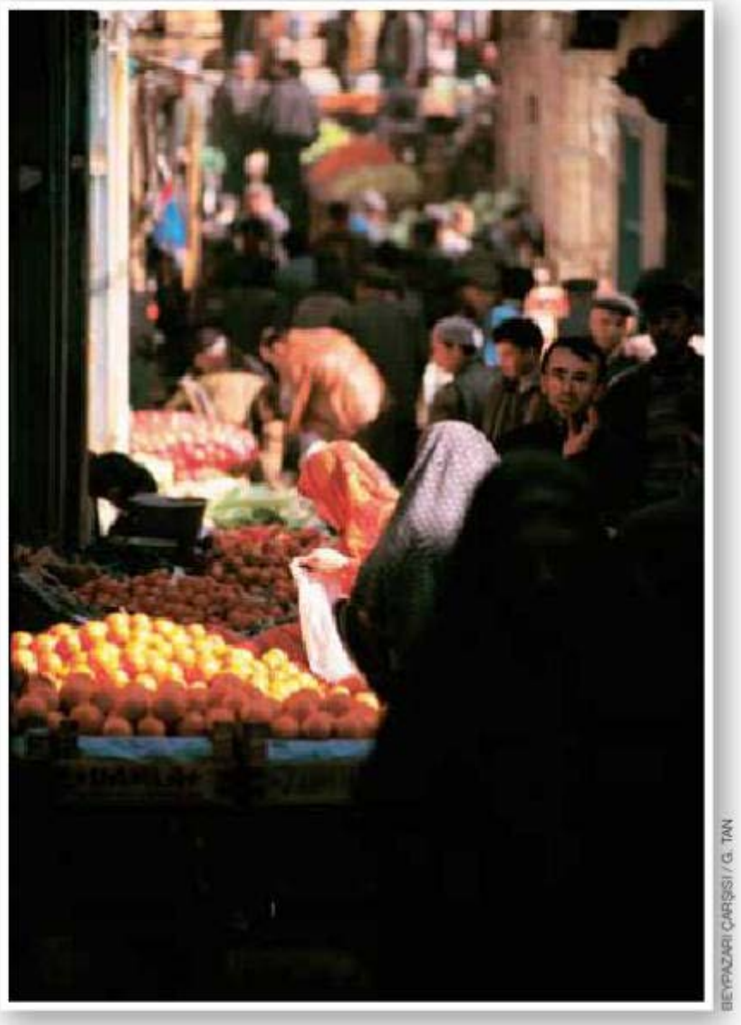
Yolunuz bugünlerde Beypazarı'na düşerse çarşıda sayıları her geçen gün artan firmalardan alışverişinizi yapın! Böylelikle Mehmet Emin Bayramoğlu'nun tavsiyesine uyar; susamsız-çıplak simidi dutla yemenin zevkine varırsınız. Anadolu'daki diğer çarşılarımızın aksine Beypazarı Çarşısı'ndaki dükkânlar kepenk kapatmıyor. 1999 yılında 600 dükkânlı çarşıyı 2 bin 500 turist, 2005'te ise 250 bin turist gezdi. Binlerce kişi Beypazarı kurusu aldı, dut yedi, kentin ünlü güvecini tattı. Beypazarlılar bu sayının milyona ulaşması için çabalıyor. Peki, "kahraman" Beypazarı Çarşısı'nın yanı başındaki başkent Ankara'nın konforlu alışveriş merkezlerine kafa tutması nasıl oldu? Baştan anlatmakta fayda var.

BEYPAZARI ÇARŞISI / G. KIZILKAYAK

Hanlarönü Arastası olarak da anılan Beypazarı Bedesteni'nin 15. yüzyılın sonlarından itibaren var olduğunu tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Yani 500 yılı aşkın bir süredir bu kent çarşı geleneği olan önemli bir ticaret merkezi. Bu bedestenin diğer Osmanlı bedestenlerine göre farkı üzerinin açık bırakılmış olması. Aynı dönemde kentte beş han da ticaret hayatına katkı sağlıyordu. Sof (bölgeye özgü bir dokuma) ve pirinç Beypazarı Çarşısı'nın en çok satılan iki ürünüydü. Zamanla esnaf hanlardan çıkarak kentin içindeki dükkânlara da yayıldı. 20. yüzyılın başında kentte 450 dükkân, 10 fırın ve 10 han bulunuyordu. Sanayileşmenin etkileri Beypazarı Çarşısı'na her Anadolu çarşısında olduğu gibi kan kaybettirdi.

Ancak Beypazarı Belediyesi ve Beypazarlılar 2000'li yılların başında bir araya gelerek kentlerine, çarşılarına, geleneksel kültürlerine sahip çıktı; 600'e yakın ev onarıldı, çarşı bölgesinin cephesi yenilendi. Kente özgü ürün ve yemeklerin patentleri alındı, lokanta mönülerinde bu yemeklere yer verilmesi özendirildi. Yöresel 5 bin 600 kelime toplanarak Türk Dil Kurumu'na yollandı. Çarşı ve kent kısa sürede canlandı. Bu kalkınma hareketi tüm Anadolu kentlerinde model olarak incelenmeye, uygulanmaya başladı.

BEYPAZARI ÇARŞISI / G. TAN

"...Çarşısı dört yüz dükkândır. Her türlü değerli eşya bulunur. Saraçhanesi İbrahim Halil Irmağı kıyısındadır. Onun için Bağdat Serdabı gibi soğuk su ile sulanmış anayolun iki tarafı mamur ve güzel, mevsiminde türlü çiçeklerle süslü olup geçenlerin içini açar. Oralarda bütün bilgi sahiplerinin toplandığı, dinlendiği yerler vardır."

—EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAME

Osmanlı çarşıları arasında mimari özgünlüğünü ve geleneksel üretim tekniklerini korumayı başarmış az sayıdaki çarşıdan biri de Şanlıurfa çarşısıdır. Bu büyük alışveriş kompleksi, 16. yüzyıla tarihlenen birbirine bitişik olarak yapılmış Gümrük Hanı ve Bedesten çevresinde gelişiyor. Bugün bu bölgeyi gezecek olursanız attığınız her adımda kendinizi başka bir çarşının içinde bulursunuz.

BEDESTEN / G. KÖLKAYAK

Kanuni Sultan Süleyman'ın Urfa Sancak Beyi Behram Paşa tarafından yaptırılan Gümrük Hanı'nın avlusunda bugün kahvehaneler bulunuyor. Çarşı esnafı ve alışverişe gelen Urfalılar, Halilürrahman'dan avluya gelen suyun etrafında çay ve nırralarını içiyor. Hanın üst katını günümüzde terziler kullanıyor. Gümrük Hanı'nın güneyinden Kazzaz Pazarı Sipahi Pazarı, İsotçu Pazarı, Kazancı Pazarı, Kınacı Pazarı, Pamukçu Pazarı, Attar Pazarı, Keçeci Pazarı, Bakırcılar Çarşısı kısa bir yürüyüşle ulaşabileceğiniz çarşıların sadece küçük bir bölümü...

BEDESTEN / G. TAN

olarak da bilinen Bedesten'e geçiliyor. Uzun yıllar ipek işleyen esnafın dükkânlarının bulunduğu çarşıda günümüzde yöresel ürünler satılıyor. Sadece birkaç dükkânda kazzazlara rastlanabiliyor. 19. yüzyıla tarihlenen Bakırcılar Çarşısı'ndaki bakırcı esnafı günün her saatinde müşterilerini çekiç sesleriyle karşılıyor. Çarşının merkezindeki bir diğer önemli yapı Sipahi Pazarı adıyla biliniyor. Halıcılar Çarşısı olarak hizmet veren mekân, unutulmuş Osmanlı çarşı geleneklerinden birini yaşatmaya devam ediyor: Esnaf her sabah dükkânlarını toplu olarak okudukları duayla açıyor.

BAKIRCILAR ÇARŞISI / G. KIZILKAYAK

Üretimde satışın bir arada yapıldığı Bakırcılar Çarşısı, Urfa Çarşısı'nın en canlı mekânı olma özelliğini sürdürüyor. Urfalı bakır ustalarının çekiç sesleri gün boyunca susmuyor.

KEMERALTI ÇARŞISI / İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVİ

"...Türk eserlerinde camilere vakıf olarak dükkân yapılması misalleri çoktur. Fakat İzmir'dekiler gibi, camiyi üst kata alarak, altının açık ve kapalı olarak tanzimi orijinaldir..."

GÜNDÜZ ÖZDEŞ'İN "TÜRK ÇARŞILARI" KİTABINDAN...

Osmanlı'nın İzmir'e gelişiyle birlikte 15. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Kadifekale'de yoğun bir ticari faaliyet başlar. Sonraki yüzyılda Kadifekale Çarşısı Ege Bölgesi'nin önemli alışveriş merkezleri'nden biri olur. Kadifekale önemli bir ihracat merkezine ise 17. yüzyılda dönüşür. Bu dönüşümün temel nedenlerinden biri, doğudan gelen kervan yollarının İzmir'e kayması-dır. Bu yüzyılda Kadifekale Çarşısı'nda 82 hanın varlığını biliyoruz. Kızlarağası Hanı, Çakaloğlu Han, Mirkelamoğlu Han, Büyük Demir Han ve Kemahlı Han Kemeraltı Çarşısı'nda günümüze ulaşan hanlar... Kızlarağası Han geçtiğimiz yıllarda onarılarak yeniden hizmete açıldı. Hisar Camii, Şadırvan Camii ve Başdurak Camii gibi 16. ve 17. yüzyıllara tarihlenen camilerin çevresindeki geniş saçaklı dükkânların oluşturduğu arastalar da Kemeraltı'nın tipik çarşı yapıları...

İzmir Büyükşehir Belediyesi 2006 yılında Kemeraltı Çarşısı'nın ana ekseni olan Anafartalar Caddesi'nde halen devam eden bir proje başlattı. Bu projeyle tarihi çarşıdaki dükkânların sonradan yapılan eklentileri temizleniyor, cepheleri özgün hallerine getiriliyor. Çarşının yeniden eski günlerindeki canlılığa kavuşması amaçlanıyor.

KEMERALTI ÇARŞISI / İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVİ

ANAFARTALAR CADDESİ / İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVİ

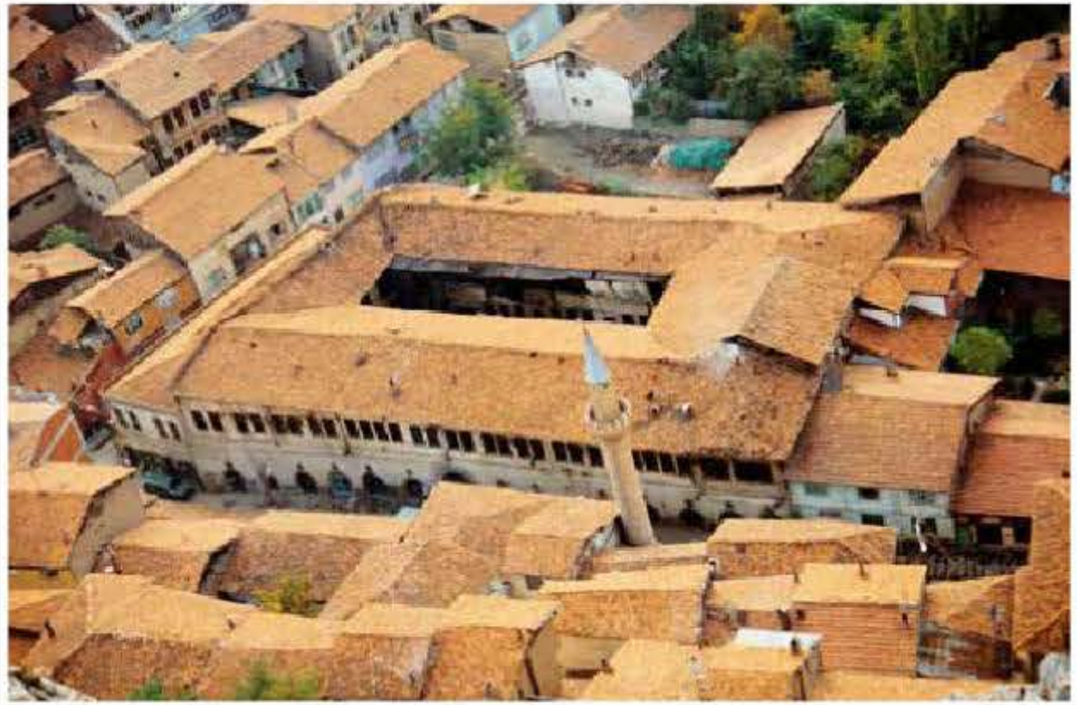
TAŞHAN / GÖKHAN KILINÇKIRAN

"Sultan çarşıları kadar güzel bir çarşıdır. Halep ve Bursa çarşıları gibi gayet tertip üzere kurulmuştur."

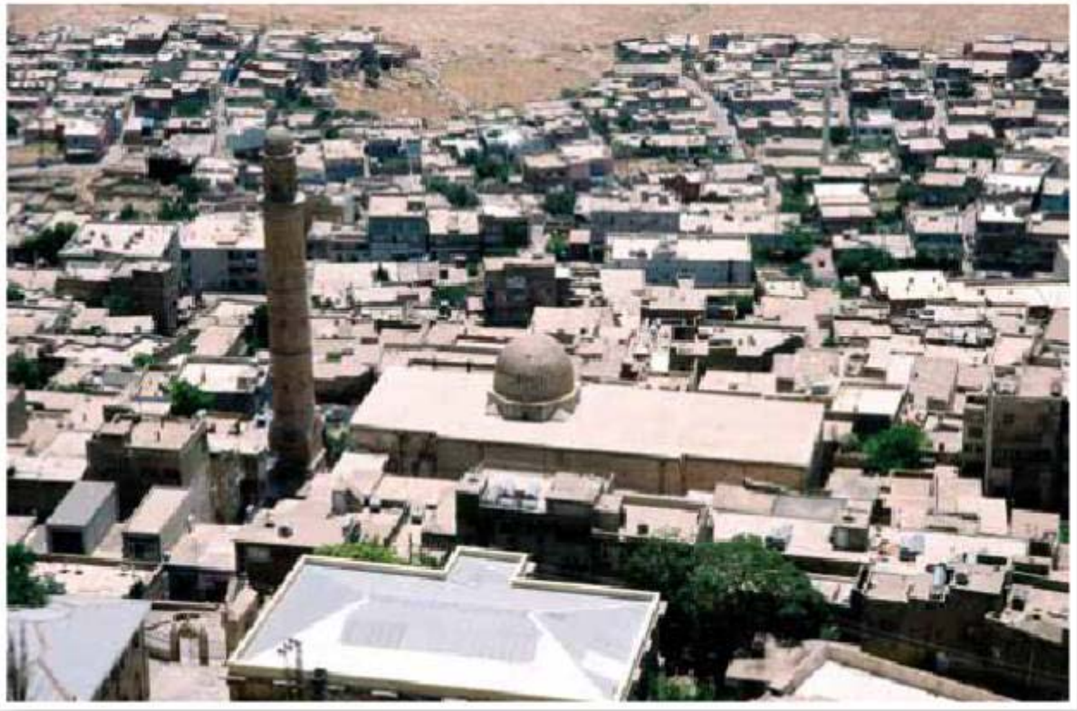
– EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAME

Tokat Çarşısı, Evliya Çelebi'nin bahsettiği güzelliğini büyük ölçüde yitirdi. Yazmacı, bakırcı, küpçü, derici, saraç, semerci ve benzeri birçok esnafın her sabah kepenk açtığı çarşıda artık geleneksel üretim yok denecek kadar az. Yazmacılar Hanı ve çevresindeki yazma ustalarının ihlamur ağacına işledikleri karakalem, elvan, Tokat içidolusu, Tokat beşlisi, Tokat üzümlüsü, Tokat yarımelmalısı, Tokat Çengelköy, Tokat kirazlısı gibi Tokat yazmacılığının ünlü motifleri artık serigraf baskıyla yapılıyor. Olumlu gelişmeler de yok değil; Evliya Çelebi'nin de gezdiği çarşının en önemli yapısı bedestenin onarımı geçtiğimiz günlerde tamamlandı.

Tokat'ın Selemen Yaylası'nda eski bir çarşı geleneği hâlâ sürüyor. İlkbahardan yaylaya düşen ilk kara kadar her cuma kurulan yayla pazarında köylüler değiş tokuş usulü alışveriş yapıyor.

YAZMACILAR HANI / NÖBETÇİ AJANS ARŞİVİ

ULU CAMİ / M. KESKİN

"...Dağ eteğinde kurulmuş büyük bir kenttir. İslam uygarlığının en yetkin yapıtlarıyla donanmıştır. Çarşıları düzenli, temiz ve geniştir. Yörede 'Mer'az' denilen tiftikten, 'akmeşe' kumaşlar dokunurdu..."

İBN BATUTA SEYAHATNAMESİ: GEZGİNİN 14. YÜZYILDA MARDİN ZİYARETİNDEN...

Mardin Çarşısı, Ulu Cami çevresinde gelişti. 15. yüzyıl sonuna tarihlenen Bedesten (Vakıf kayıtlarında Kayseriyye olarak geçiyor) ve Revaklı Çarşı Mardin'deki ticari hayatın önemli iki yapısını oluşturuyor. Ulu Cami çevresindeki dar sokaklarda sıra sıra dizilmiş tonozlu dükkânların kepenkleri kapandığında, çarşıda mı, yoksa evlerin bulunduğu bir mahalle de mi olduğunuzun farkına varmak zordur. Bu iç içe geçmiş dokunun insanı hiç rahatsız etmeyen birlikteliğine, Prof. Dr. Metin Sözen 1971 yılında yazdığı *Anadolu Kentleri* kitabının "Mardin" bölümünde değiniyor: "Ağır adımlarla bakırcıları, dokumacıları geçip anayola çıktığınızda yukarılardan bir yerlerden erimiş taşlarıyla kalenin size baktığını görürsünüz. Yavaş yavaş bakışınızı aşağı doğru döndürünce, dilimli kemerleri içinde renkli çiçeklerin açtığı evler, sonra Artukoğullarının Sultan İsa Medresesi gözlerinize çalınır."

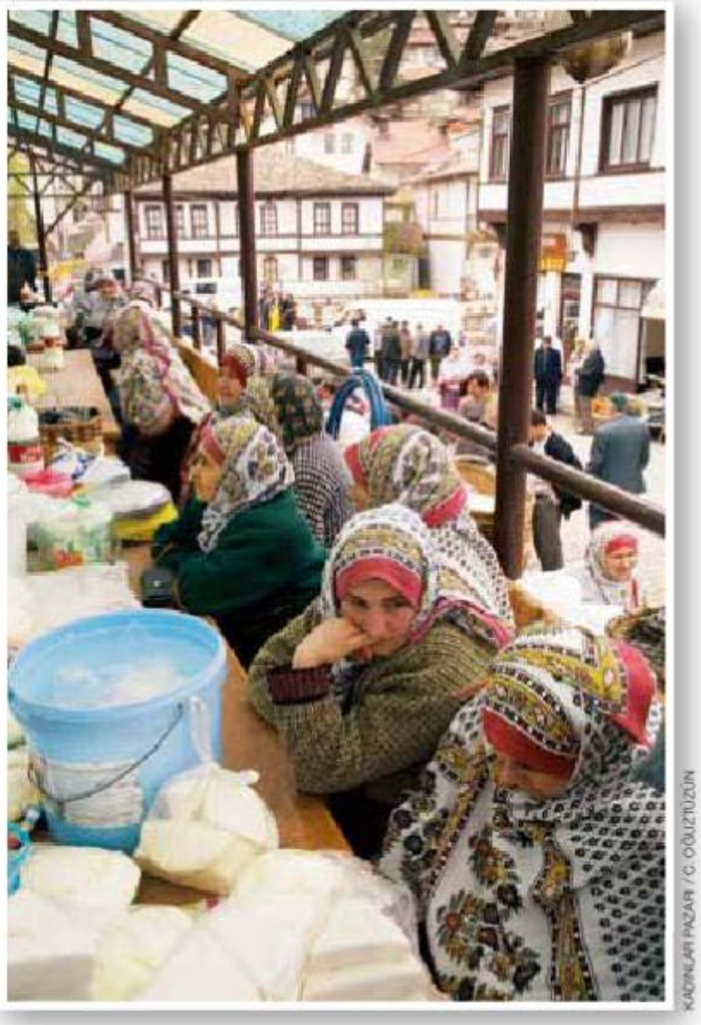

M. KESKİN

Çarşıdan aldım yumak
Dantel öreyim diye
Mahalleden yar seçtim
Her gün göreyim diye

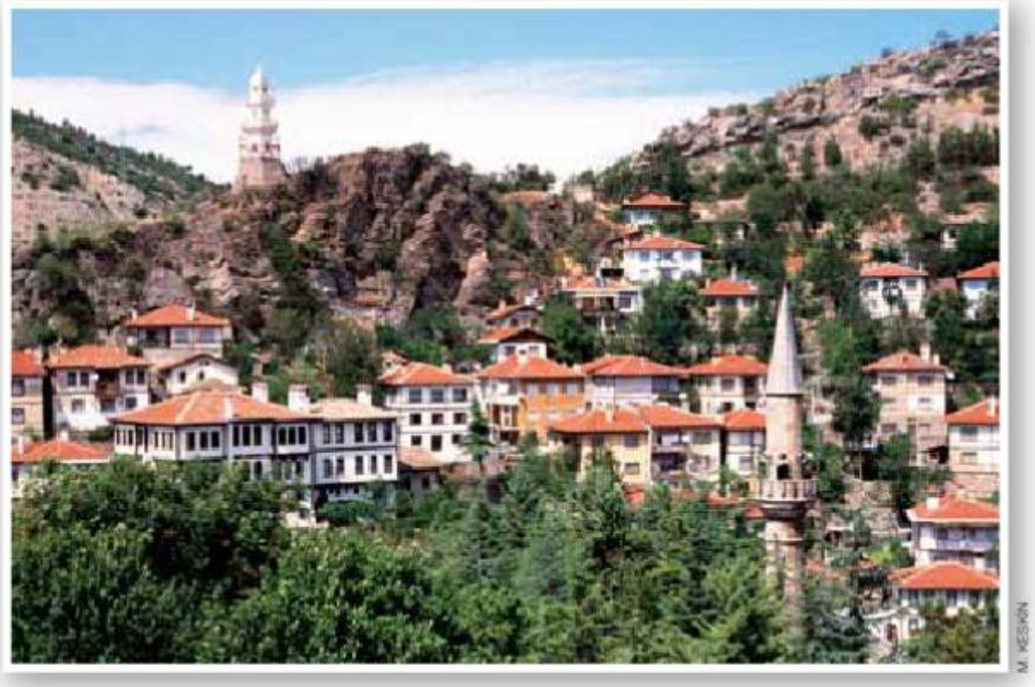
Çarşıdan aldım sucuk
Tanesi yedi buçuk
Benim sevdiğim oğlan
Mahalleden bir çocuk...

-GÖYNÜK MANİSİ

KADINLAR PAZARI / C. OĞUZTÜZÜN

Bolu, Göynük'te her hafta pazartesi günleri "Kadınlar Pazarı" kuruluyor. Bu gelenek Osmanlı çarşılarında kadının yerini anlamamıza yardımcı olur. Geçmişte neredeyse her kentte kurulan kadın pazarları (avrat pazarı) köylü kadınların ürünlerini kentli kadınlara pazarlamalarını sağlıyordu. En ünlülerinden biri İstanbul Haseki'de kurulan "Avrat Pazarı"ydı. Üreten de, satan da, satın alan da kadınlardı. Erkekler bu pazarlara giremezlerdi. Göynük'te bu geleneğin artan iç turizmle beraber cumartesi ve pazar günlerine de yayılarak devam etmesi sevindirici... Satıcılar hâlâ kadınlardan oluşuyor. Göynük'teki Kadınlar Pazarı'na artık erkekler de girebiliyor.

M. KESKİN

"...Şehre girdiğimizde çarşıdan geçerken bazı kişiler dükkânlarından çıkıp hayvanlarımızın dizginlerinden tuttular. Diğer bazı kişiler bunlara engel olmak isteyip kavgaya başladılar. Ne söylediklerini anlayamadığımızdan bunların yol kesen Germiyanlılar olduklarını ve mallarımızı yağma etmek istediklerini sandık. Sonra dilimizden anlayan bir hacı geldi. Onun vasıtasıyla maksatlarını sordum. Bunlar Ahilerden olduklarını, bizi ilk karşılayanların Ahi Sinan diğerlerinin ise Ahi Duman'ın arkadaşları olduklarını ve her iki taraf da kendi zaviyelerine gitmemizi istediklerini söylediklerinde hayret ettim. Sonra kura çekip nereye gideceğimizi tespit etmeye karar verdik, kura Ahi Sinan'a düştü..."

İBN BATUTA SEYAHATNAMESİ

Denizli'nin Kaleiçi Çarşısı günümüzde de canlılığını koruyor. Çarşının yapılış tarihi 13. yüzyıla kadar gidiyor. Ancak bu yüzyılda yapılmış çarşı yapıları günümüze ulaşamamış. Anadolu'daki geleneksel çarşıları canlandırma hareketine Denizli Belediyesi de katıldı. 2006 yılında başlayan projeyle Kaleiçi Çarşısı'nın üst örtüsünden saçaklarına kadar her ayrıntısı tek tek projelendiriliyor.

BULDAN BEZİ / G. KUNÇKIRAN

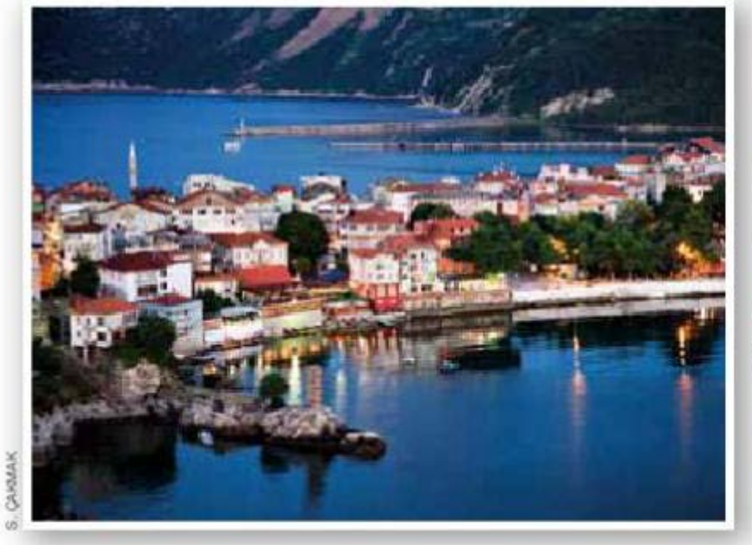

KAPALIÇARŞI / M. KESKİN

"...Ey oğul! Evvela harama bakma, yalan söyleme, haram yeme, haram giyme, haram içme, nan ü nemeke (ekmeğe ve tuza) ihanet etme, hukuk keshettiğin pirlere çeşm-i hakaretle (aşağılayıcı gözle) bakma, uluların önünde gitme, sabırlı ol, tahammüllü ol, komadığın yere el uzatma, emanete hıyanet etme, fakr ile kanaat eyle..."

ŞED KUŞANMA TÖRENİ, EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAME

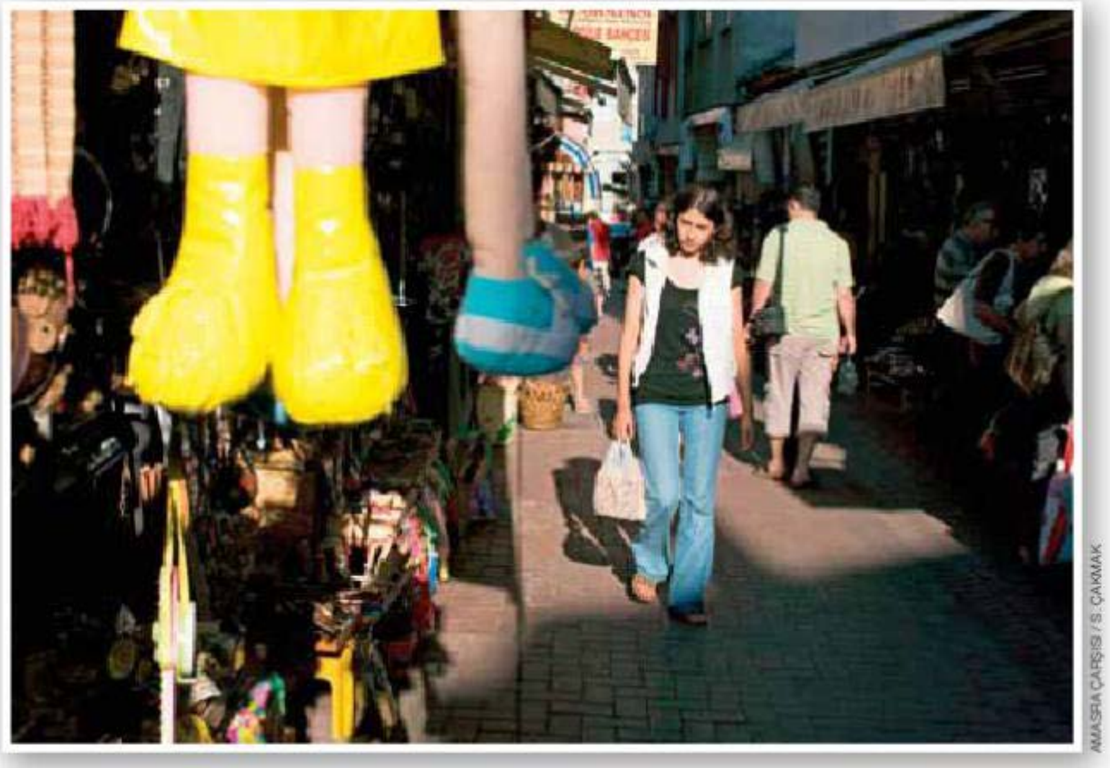
Amasra'da çıkrıkçı-çekiciesnafının fütüvvet geleneklerine göre ustalık unvanına hak kazanan kalfalar için düzenlenen şed kuşanma törenleri 1969 yılına kadar sürdü. Bu geleneğin tanığı tarihçi-yazar Necdet Sakaoğlu Amasra Çarşısı'ndaki son şed kuşanma törenini ve geleneğin sona erişini Tarihi Kentler Birliği'nin Nisan 2010'daki Kırşehir Seminerı'nde şöyle anlattı:

S. ÇAKMAK

"Kırk yıl önce Amasra'da dört yüzyıllık mazisi olan havancı çıkrıkçı çekici esnafının unutulmuş şed kuşanma geleneğini yineleyelim dediğimizde, gençliğinde şed kuşanmış tek usta bulabilmiştik; yazılı, basılı hiçbir veri de yoktu. O saf, maziyi unutmuş, yaşlı zat duaları da bilmiyordu. Zar zor bir tören icra edildi.

1969'da şed kuşanan üç kişi de bugün hayatta değil. Geleneksel çıkrıkçılık zanaatını,1940'lara değin Çekiciler sokağındaki otuz kadar karakteristik çıkrıkçı, havancı dükkânında kemane denen el tezgâhları, geleneksel üretim tarzıyla koruyabilen Amasra bugün hem bu tarihsel zanaatını, hem pazarını yitirmiş. Çekiciler Çarşısı da bugün Çin pazarına dönüşmüştür. Bu sönüşe duyarsız kalanlar bugün keşke yaşasaydı diyorlar.

AMASRA ÇARŞISI / S. ÇAKMAK

Yalnız Amasra'da mı? Anadolu'nun hemen her köşesinde eski zanaatlar yok olmada. Eski üretimler bugün birer yüksek değer ifade ediyor. Özenle sırlanmış bir küp zengin konutlarında başköşede yer buluyor..."

SEMERCİLER, IŞKLIP, ÇORUM / İZZET KEFİBAR

Anadolu'nun en iyi korunmuş çarşılarından olan Işıklıp Çarşısı zamana direniyor. Işıklıp'teki semerci ustalarının yaptığı semerlerin alıcıları, bunları genellikle evlerini dekore etmekte kullanıyorlar.

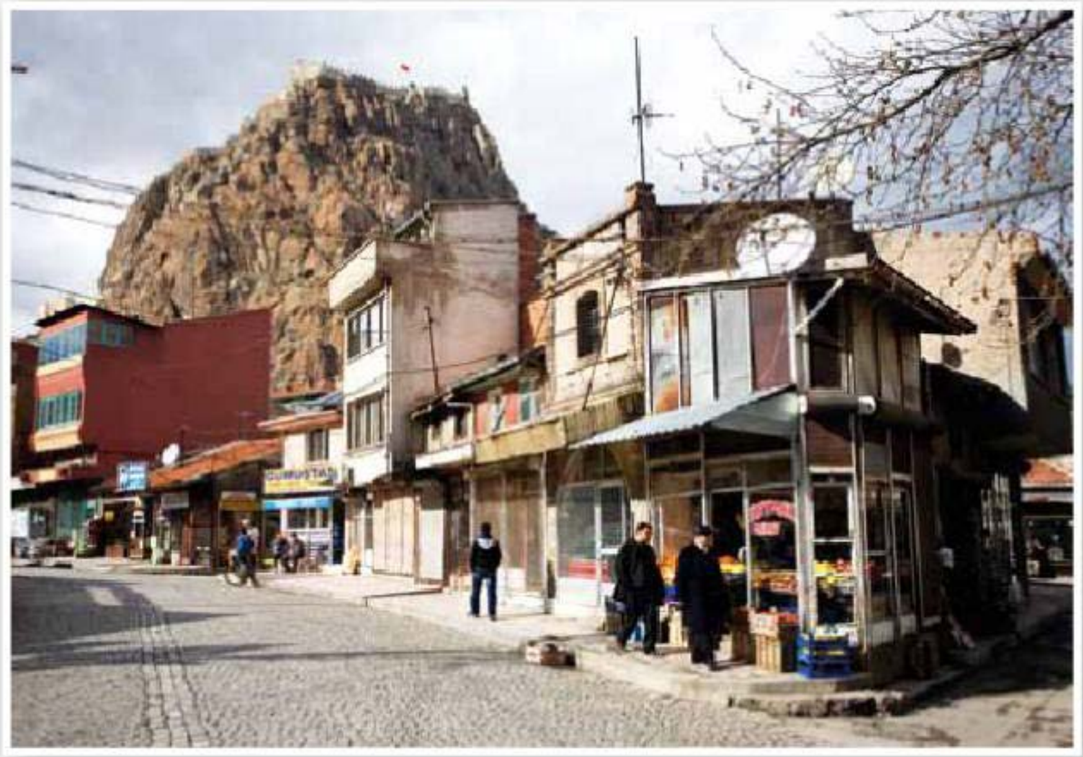
"...Afyon çarşısı, saraçhanesi ve tabakhanesi cümle 2048 dükkândır. Paspanlarından haber aldım. Saraçhanesi bir diyârda yoktur. Serapâ kârgir, üstleri örtülü sâyedar dükkânlardır. Burada işlenen saraç bisatları bir diyâra mahsus değildir. Meğer İstanbul'da işlense. Zirâ bu Karahisar köselesi mazolidir. Sahtiyan ve gönleri değirmenden pembe (pamuk) misali çıkar. Tam 100 dükkân tabakhanesi, üç bin pehlivan-ı civân Ahi Evren köçekleri vardır. İçlerine bir kanlı firar edip varsa hâkim olamaz, amma tabbaglardan elinden de halâs olamaz. Bu tabbaglar şehrin yukarısında Mevlevihâne yakınında derenin iki yakasında bir derbend yerdedir. Başka camileri ve mescitleri vardır. Bu taife çokluk kimse ile ülfet etmezler..."

–EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, CİLT IX, SAYFA 33

NÖBETÇİ AJANS ARŞİVİ

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda gerçekleştirdiği Afyon ziyareti sırasında not ettiklerinden Afyon Çarşısı'nın hayvan ürünlerine, özellikle de hayvan derisine dayalı bir üretimi olduğunu anlıyoruz. Bugün Afyonkarahisar'da ne tabakhane ne saraçhane var. Kent merkezinde koruma altına alınan Bedesten, Taşhan, Kadınlar Pazarı, Bakırcılar Çarşısı, Yemeniciler Çarşısı ve Keçeciler Çarşısı bir zamanlar Afyon'un zengin bir çarşı kültürü olduğunu gösteriyor. Bu kültürü korumaya çalışan az sayıdaki esnaf Afyon'a özgü halıcılık, kilimcilik, hasırcılık, sedefkârî ve benzeri zanaatları ayakta tutmaya çalışıyor.

AFYON ÇARŞISI / UFUK BARIŞEN

Debbağ, saraç, semerci, yemenici, kavaf gibi 100 yıl önce Afyon Çarşısı'nın vazgeçilmez esnaflarının bugün yok. Günümüzde Afyonkarahisar Çarşısı'nın en çok satılan ürünleri midemize hitap edenler: Tüm Türkiye'de lezzeti kanıtlamış Afyon sucuğu, kaymağı, şekerlemesi ve lokumu...

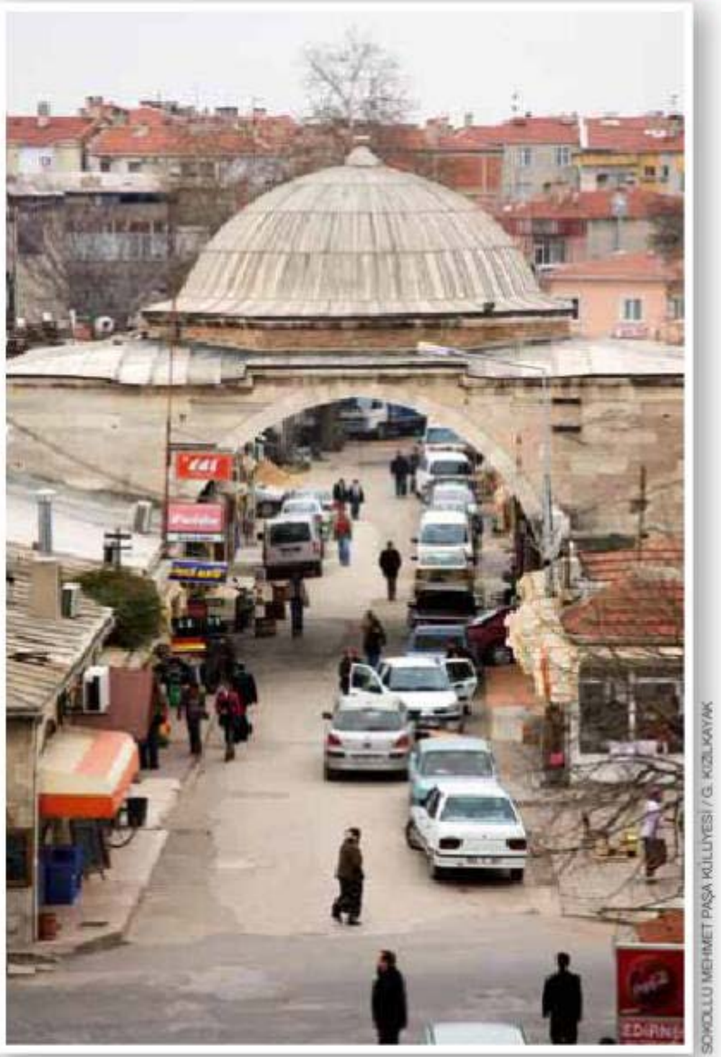
LÜLEBURGAZ'DA "YOL ÜSTÜ ÇARŞISI"

Genellikle Osmanlı kentlerinin kalbinde yer alan çarşılara, Osmanlı ordusunun sefer yolları üstündeki menzil külliyelerinde de rastlıyoruz. Bunların en güzel örneklerinden biri Lüleburgaz'da bulunan Sokollu Mehmet Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı, 16. yüzyıla tarihlenen Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi'nin çarşısı... Bu büyük menzil külliyesi; cami medrese, kervansaray, imaret, hamam ve arastadan oluşuyor. Arastanın yapılış amacı birçok çarşı yapısının yapılma nedeniyle aynı. Bağlı olduğu külliyeye gelir getirmesi.

Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi'nin dini yapılarıyla ticari yapılarını büyük bir dua kubbesi ayırıyor. Lüleburgaz'daki dua kubbesi Osmanlı coğrafyasındaki benzerleri arasında en görkemli olanlarından biri... Arasta; cami ve kervansaray arasında, dua kubbesi'nin merkezde yer aldığı eksenin üzerindeki dükkânlardan oluşuyor. Osmanlı döneminde her sabah bu kubbenin altında esnaf toplanır, dua eder, ardından dükkânlar açılırdı. Kervansaraydaki ziyaretçileri de bu kubbe altında okunulan dualarla yolcu edilirdi. Zamanla arastanın dükkânlarının çoğu yıkıldı, kervansaray ise yol yapımı nedeniyle yok edildi. Arastanın ayakta kalan bölümünde hâlâ ticaret yapılıyor. Ancak dua kubbesi geleneği unutulmuş. Külliyenin günümüzde kullanılmayan çifte hamamının güney ve kuzey cephelerinde de bir sıra dükkân var. Günümüzde bu dükkânlarda kösteciler ve ciğerciler hizmet veriyor.

SOKOLLU MEHMET PAŞA KÜLLİYESİ / G. KIZILKAYAK

SOKOLLU MEHMET PAŞA KÜLLİYESİ / G. KIZILKAYAK

Çanakkale içinde Aynalı Çarşı,
Ana ben gidiyorn düşmana karşı

KASTAMONU TÜRKÜSÜNDEN...

Çanakkale Çarşısı kentin tarihi merkezinde, Çimenlik Kalesi'nin kuzeyinden başlayıp, doğu yönünde 800 metre uzunluğundaki eksende yer alıyor. Bunun günümüzdeki adı da Çarşı Caddesi.

Anadolu'daki kentlerin büyük çoğunluğunda görüldüğü gibi Çanakkale Çarşısı da bir kale çevresinde gelişti. Çarşının çıkış noktasında 1462 yılında inşa edilen Çimenlik Kalesi yer alıyor. Bölge aşağı ve yukarı çarşı olmak üzere iki'ye ayrılıyor. Çanakkale Belediyesi 2000'li yıllarının başından itibaren Çarşı Caddesi ve caddeyi kesen sokaklarda cephe iyileştirme çalışmaları yapıyor. Çarşının eski görkemine kavuşmasını amaçlayan çalışmalar 2004 yılında Tarihi Kentler Birliği büyük ödülünü kazandı.

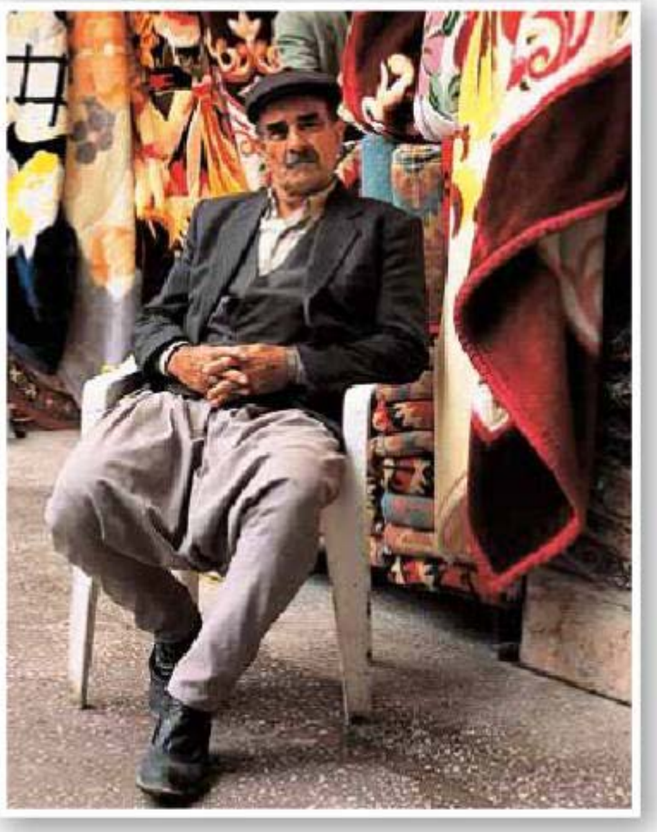
Çanakkale Çarşısı'nın simge yapısı, türkülere de konu olan Aynalı Çarşı. Çarşının içinde eskiden atlar için koşum ve süs eşyası yapan dükkânlar yer alıyordu. Çarşının adı "ayna" denilen at gözlüklerinin burada satılmasından ileri geliyor. 19. yüzyılın sonunda yapılan çarşı yakın zamanda Çanakkale Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldı.

ÇARŞI CADDESİ / G. KIZILKAYAK

"Diyarbakır'ın çarşı ve pazarı o kadar büyük ve o kadar güzeldir ki eşine rastlanmaz. İran'dan, Moğolistan'dan, Polonya ve Moskova'dan buraya kadar gelip kendi memleketlerine ipek, pamuk ve fevkalâde güzel çeşitli deri mamûlatı götüren tacirlerin sayısı çok kabarıktır..."

FRANSIZ M. POULLET, "NOUVELLES RELATIONS DU LEVANT"

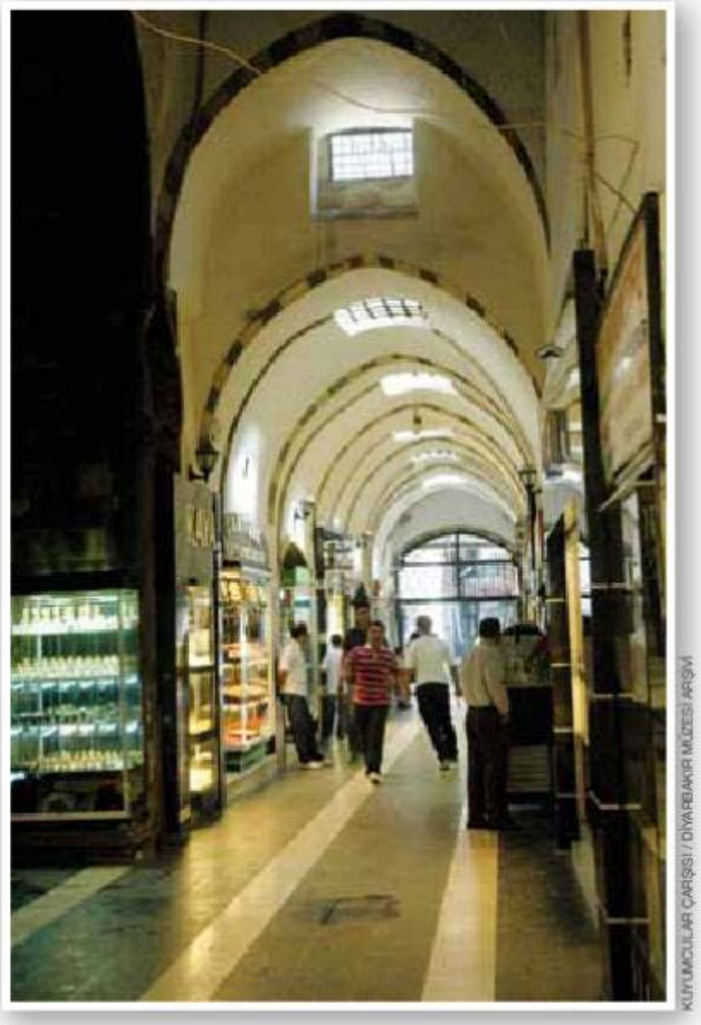

C. OĞUZTÜZÜN

Diyarbakır'ı 17. yüzyılda ziyaret eden Poullet'nin not ettiği Ulu Cami etrafında gelişen çarşı yapılarının bir bölümü hâlâ ayakta... Evliya Çelebi'nin "iki tarafı demir kapılı kârgir bina olup anka bezirgânlar ile mâlâmaldır. Cümle büldan, kâlayı geranbahaları ve zikıymet cevahir makuleleri hep bu pazardadır" diye tasvir ettiği Diyarbakır Bedesteni 19. yüzyıl başında yıkılmış. Bedestenle çağdaş Hasan Paşa Hanı, Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı), Kuyumcular Çarşısı kentin önemli ticaret yapılarından üçü. Günümüzde Hasan Paşa Han'ında hediyelik eşya dükkânları ve kafeler bulunuyor. Hüsrev Paşa Hanı otel olarak, Kuyumcular Çarşısı ise özgün işleviyle kullanılıyor.

Eskiden Kuyumcular Çarşısı ile Ketenciler Çarşısı Hasan Paşa'nın yaptırdığı bir ekle birbirine bağlıydı. Kuyumcular Çarşısı'nda üretilen hasır bilezikler, haplar, kişniş gerdanlıklar, avizeler, hançerler Ketenciler Çarşısı'ndaki dükkânlarda satılırdı. Ketenciler Çarşısı 20. yüzyıl başında yıkıldı.

Eski Buğday Pazarı'nı çevreleyen Sipahi Çarşısı, Sülüklü Han'ın yanındaki Demirciler ve Marangozlar çarşıları mimari özgünlüklerini büyük ölçüde yitiren Diyarbakır çarşılarından... Ancak hâlâ yapıldıkları yıllardaki işlevlerle çalışıyor olmaları Diyarbakır'ın bu eski mekânlarını ilginç kılıyor.

KUYUMCULAR ÇARŞISI / DİYARBAKIR MÜZESİ ARŞİVİ

"(Engürü Çarşısı) ...İki bin dükkânı vardır, bir müzeyyen bedesteni vardır. Dört zencirli kapılıdır. Çarşılarının ekserisi yüksek mahaldedir. Uzunçarşısı, sipahpazarı, tahtakale pazarı gayet ızdihamlı (kalabalık) pazarlardır. Kahvehaneleri, berber dükkânları nâs (insan) ile doludur. Suk-ı sultanîsi tertemiz, beyaz taş ile kaldırım döşelidir..."

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, CİLT II, SAYFA 131

Ankara Çarşısı'nın 15. yüzyıldan itibaren bedesteni olduğu biliniyor. Yani kent 15. yüzyılda da Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biriydi. 1430 tarihli bilinen en eski bedestenin kurucusu Melik Kasım bin Melik İsfendiyar. Bu bedesten yıkılmasının ardından yerine Mahmut Paşa tarafından yeni bir bedesten yaptırılıyor. Bu yapı sonradan -çarşı özelliğiyle olmasa da- dünyanın çok yakından tanıdığı bir yapıya dönüşüyor. Kalenin eteğindeki Mahmut Paşa Bedesteni hemen yanındaki Kurşunlu Han'la birlikte "Anadolu Medeniyetleri Müzesi"nin günümüzdeki ana binaları..

Aslında Ankara'daki çarşıları yukarı ve aşağı çarşı diye ikiye ayırabiliriz. Kale çevresindeki Atpazarı, Samanpazarı ve Koyunpazarı'nın bulunduğu yukarı bölge, kalenin aşağısındaki Tahtakale Çarşısı, Sulu Han ve çevresi... Bu iki bölgeyi her iki tarafı çeşitli esnaf gruplarının dükkânlarıyla kaplı Uzun Çarşı birleştirirdi... Tahtakale Çarşısı ve çevresi 1929'daki büyük yangında geleneksel dokusunu yitirdi. Yangına kadar Tahtakale dokuma ve dericiliğe bağlı üretim yapan bir çarşıydı. Günümüzde ise gıda ürünlerini satılıyor.

Kale çevresindeki Atpazarı, Koyunpazarı ve Samanpazarı'nın bulunduğu bölge de geçmişteki canlılığından uzak. Ancak Altındağ Belediyesi'nin burada gerçekleştirdiği sokak sağlıklaştırma ve restorasyon projeleri çarşıya olan ilgiyi her geçen gün artırıyor.

ANKARA KALESİ / TURGUT TARHAN

G. KIZILKAYAK

TRABZON

"...XVIII. yüzyılda Trabzon'a birçok farklı bölgeden gelen tüccarlar sayesinde Moskova alacasından İngiliz kalayına, Mısır süpürgesinden Rumeli tütününe, Kafkas kölelerinden Humus işi kuşağa ve Leh çukasından Musul bezlerine kadar pekçok cinsteki emtia Trabzon halkının kullanımına sunulmuştur. Neticede Trabzon, eski devirlerde olduğu gibi sahip olduğu iktisadî şartlarının elverişliliği nedeniyle Kafkaslardan Balkanlara, Kırım yarımadasından Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasına kadar geniş bir coğrafi bölgeyi içeren ticareti kendine çekerek bu yüzyılda da önemli bir pazar ve transit ticaret merkezi olmuştur..."

–NECMETTİN AYGÜN, "XVIII. YÜZYILDA TRABZON'UN TİCARİ YAPILARI"

Trabzon Çarşısı, deniz taşımacılığıyla paralel bir gelişim gösteriyor. İran'dan karayoluyla gelen kervanların mallarını deniz yoluyla dünyaya; deniz yoluyla gelen malların Anadolu'ya, Suriye'ye ve İran'a dağıldığı nokta Trabzon kentiydi. Bu ticaretten aldığı vergilerle kent gelişti. Günümüzde "Çarşı Mahallesi" olarak bilinen geleneksel çarşının bulunduğu bölgede sağlam kalmış dört önemli çarşı yapısından bahsedebiliriz: Kitabesi bulunamayan ancak uzmanlar tarafından 15. yüzyıla tarihlendirilen bedesten, 16. yüzyıl yapısı Taşhan, 18. yüzyılda inşa edilmiş Vakıf Han ve Alaca Han.

G. TAN

G. TAN

"...Safranbolu üzümüyle meşhurdur. Yukarı çarşıda çardak üstüne alınan bir tek asma kökü çarşıyı en ine boyuna kırk, elli metre uzunluğunda kaplayarak gölgeledikten başka, bu tek kök yarım tonu bulan üzümlerinin salkımlarını söbü söbü sarkıtarak manzaraya avizeli bir letafet de veriyor..."

İSMAİL HABİB SEVÜK, CUMHURİYET GAZETESİ, 9 OCAK 1918

Safranbolu; tarihi evleri, sokakları ve çarşısıyla 1970'li yılların sonunda "korumanın başkenti" unvanını aldı. Onarım, koruma, yenileme gibi kavramlara ait Türkiye'deki ilk uygulamalar Karabük'ün bu şirin kasabasında başladı dersek yanlış yapmış olmayız. Safranbolu 1975'te başlayan koruma hareketiyle, kentlerdeki uzmanlarla Safranboluları bir araya getirmeyi başardı. O yıllarda kentte birçok etkinlik yapıldı. Halkla birlikte Safranbolu evlerini'n ve geleneksel kent dokusunun korunarak yaşatılması kararı alındı. Bu karar ve uygulamalar sonucunda Safranbolu 1994 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alındı. Bu sürecin Safranbolu Çarşısı'na olumlu etkilerini bugün de görmek mümkün.

DEMİRCİLER ÇARŞISI / U. SARISEN

İzzetpaşa Camii çevresi'ndeki Aşağı Çarşı ve Köprülü Camii çevresindeki Yukarı Çarşı hâlâ canlı. Köprülü Camii'ne gelir getirsin diye yaptırılan Yemeniciler Arastası, kentin görmeden gitmemeniz gereken önemli çarşı

SAFRANBOLU PAZARI / G. KLINGKRAN

yapılarından... Safranbolu Çarşısı'nın simge yapısı Cinci Hanı Safranbolulu Cinci Hoca tarafından 17. yüzyıl ortasında kervansaray olarak yaptırıldı. Restorasyonu 2000'li yılların başında tamamlandı. Hanın etrafında her cumartesi köylerden gelen ürünlerin satıldığı pazar kuruluyor.

16. yüzyıldan bugüne Safranbolu'da üretim yaptığı bilinen demirci esnafının toplandığı Demirciler Çarşısı kapanan dükkânları ve azalan ustalarına rağmen yaşamını sürdürüyor.

KAHRAMANMARAŞ

"...Bu şehir, güneyden kuzeye bir dağ eteğinde kurulmuş olup, uzunluğu yedi bin adımdır. 39 mihrabı vardır. Ayrıca 11 medrese, 40 sıbyan mektebi, beş hamam, altı han, 70 çeşme, iki bedesten ve 1045 dükkân vardır. Tüccarlık ederler, Türkçe konuşurlar..."

EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAME

Kahramanmaraş'ta Kale ve Ulu Cami merkezli iki farklı çarşının varlığı biliniyor. Ulu Camii çevresinde gelişen Dulkadiroğlu Dönemi'ne tarihlenen Taşhan, günümüzde "Bonmarşe" olarak adlandırılan Bedesten, Tuz Han, Hışır Han, Bakırcılar Çarşısı, Mazmanlar Çarşısı, Alacacılar Çarşısı, Belediye Çarşısı, Saraçlar Çarşısı, Demirciler Çarşısı Semerciler ve Kapalıçarşı (Kavaflar ve Bezirgânlar çarşıları) günümüze ulaşan çarşı yapılarından... Köşger, semerci, sabuncu, bakırcı, demirci, dokumacı, ahşap oymacı, kilimci de Kahramanmaraş Çarşısı'nın yüzyıllardır kullanan esnaf gruplarından bazıları...

Kahramanmaraş Belediyesi tarafından yapılan bütüncül bir koruma projesiyle Kahramanmaraş Çarşısı'nın yeniden görkemli haline dönüştürülmesi amaçlanıyor. İlk etapta "Atatürk Caddesi Sokak Sağlıklaştırma Çalışması"nı gerçekleştiren belediye, bu çalışmayla eş zamanlı olarak Belediye Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Saraçhane Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Mazmanlar Çarşısı'nın da ayrıntılı rölöve çalışmalarına devam ediyor.

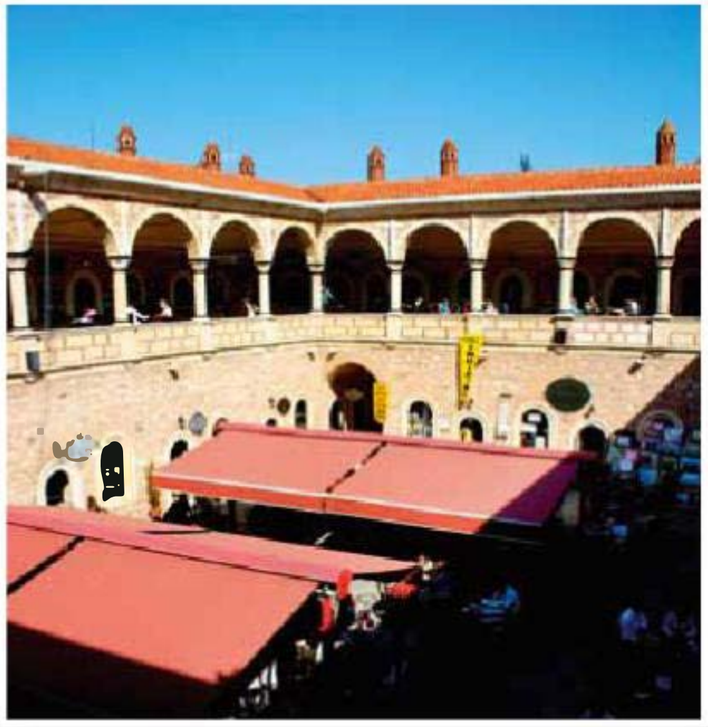

KAPALIÇARŞI / G. KLINCKRAN

MANİSA

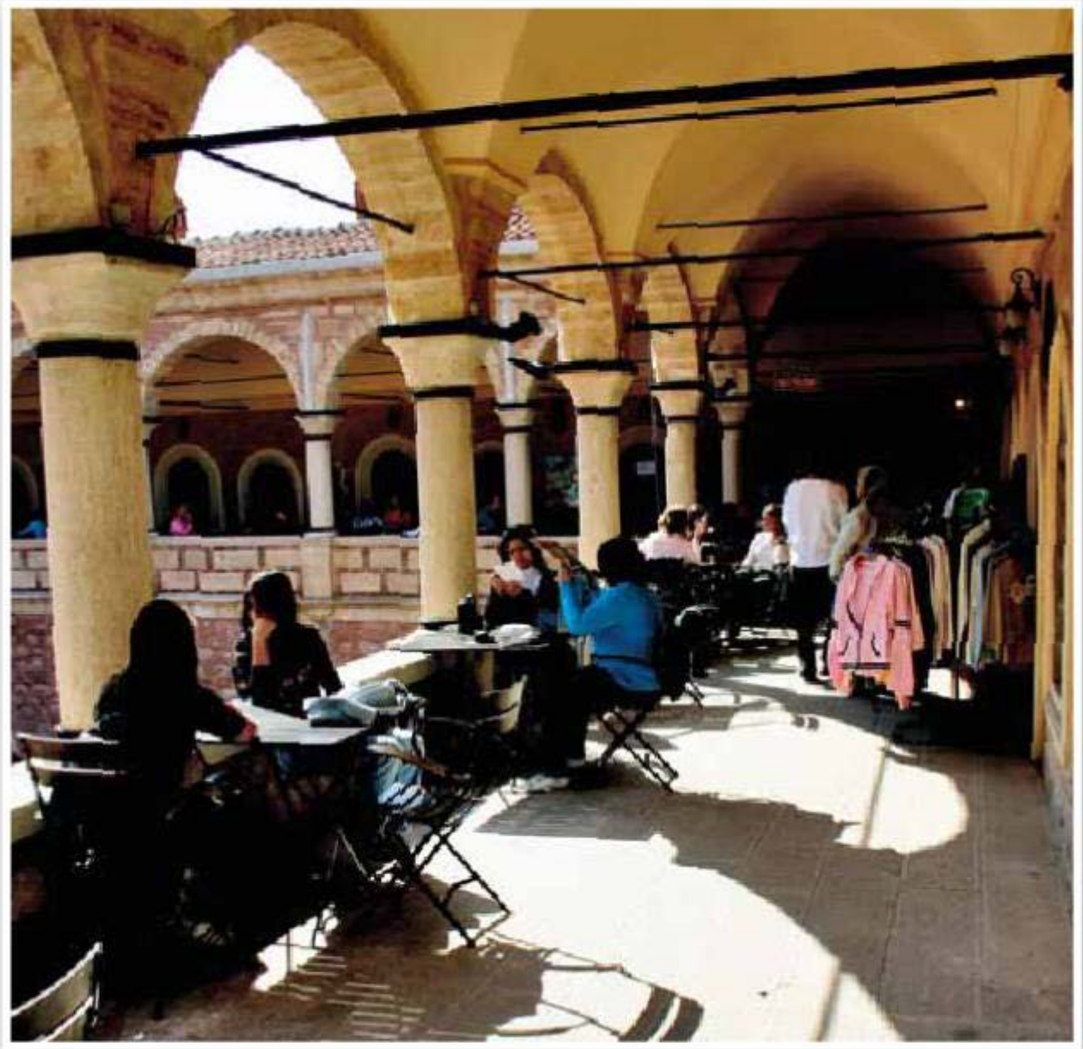
"...Manisa'da alışverişin en canlı olduğu yerler bedesten, kavafhane ve Manisa Pazarı idi. Bu çarşılara mahsus dellallar vardı. Burada pazar günleri bir dua yapılır ve duayı müteakip alışveriş yapılırdı. Pazar ikindiden sonra kapanırdı. Boyahane ve etrafında boyacılar, kazılhane ve civarında da mutaflar otırmakta idiler. Çarşı ve pazar yerinegelen mallar bakkallara pazar başı ma'rifetiyle; diğer esnaflara ise kethüda, yiğitbaşı ve ustabaşları vasıtasıyla dağıtılırdı..."

ÇAĞATAY ULUÇAYIN, "XVII YÜZYILDA MANİSA ÇARŞISI"

YENİ HAN / G. KILINÇKIRAN

Manisa'sının 17. yüzyıl geleneksel çarşısında dokumacılık, halıcılık, boyacılık, tabaklık, saraçlık ve kilimcilik yapan esnaf ağırlıktaydı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Halk, geçimini genellikle el tezgâhlarında 'Manisa Alacası' adlı kumaşı dokuyarak sağlamaktadır" der. Manisa Alacası dışında Manisa Boğasası ve Kızıllı Manisa Kuşağı da ünü Anadolu'ya yayılan Manisa dokumalarındandı. Kaybolan bir zanaat grubunu arabacılar oluşturuyor. Manisa'da 20. yüzyılın ortalarına kadar tek atla çekilen arabalar üretiliyordu.

YENİ HAN / G. KILINÇKIRAN

"... Çarşısında 800 kadar dükkânı vardır. Dört kapılı, kârgir kubbeli bedesteni vardır. Deri işlenen dükkânları, ipekçileri, kuyumcuları, terzileri, tahtakaleleri süslüdür..."

—EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAME

Geçmişte İran'dan gelen zengin kervanların uğrak yeriydi. Kervanların Batı Anadolu'ya, Halep'e taşıdığı ipek ve değerli eşyalardan alınan gümrük vergileriyle Erzurum kenti gelişti. 16. yüzyılda yapılan Rüstem Paşa Çarşısı, 18. yüzyıla tarihlenen Gümrük Hanı, Cennetzade Hanı ve 19. yüzyılda yapılan Kanburoğlu Hanı kentin çarşı yapılarından üçü. Günümüzde Erzurum Çarşısı denince akla geçmişten günümüze korunarak gelmiş üç ürün geliyor: Cağ kebabı, burma bilezik ve oltu taşı. Geleneksel tespih yapımında kullanılan oltu taşının ustaları Rüstem Paşa Çarşısı'nın dükkânlarında hizmet veriyor.

CÜNEYT OĞUZTÜZÜN

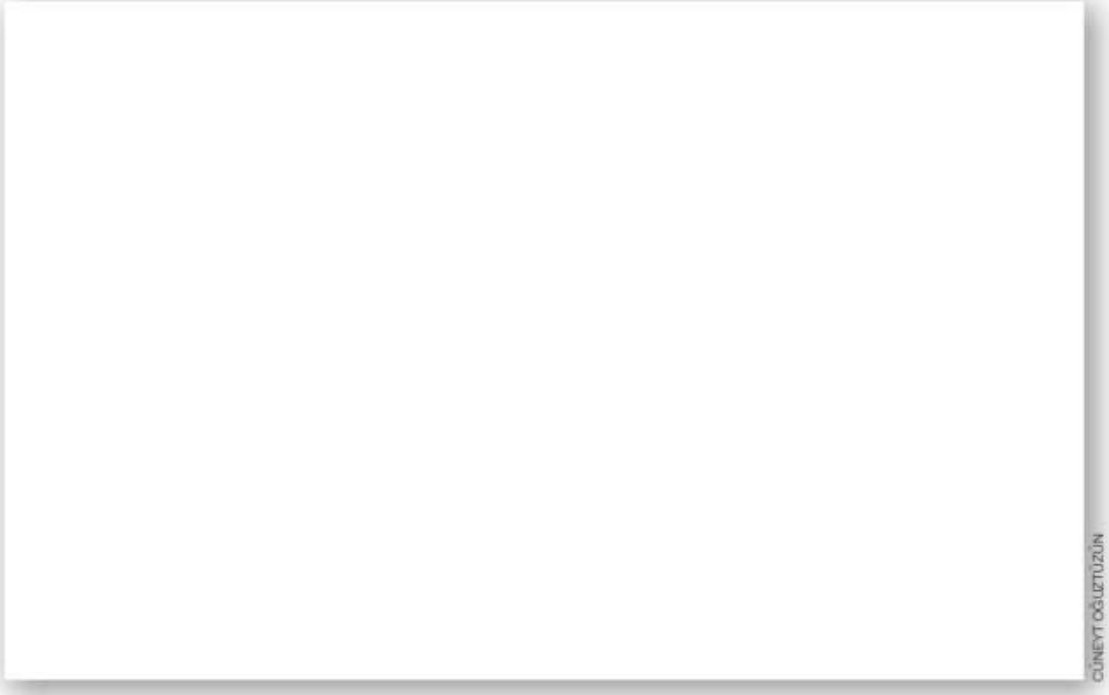
SEMRA PELEK

"...Yine Anadolu'nun herhangi bir yerinde sultan ya da bey yoksa oranın egemeni Ahidir. O, bu kimliği gereği gelen yabancıların her türlü gereksinimini de karşılar. Sözgelimi atı olmayana at, giysisi olmayana giysi, hatta yol harçlığı olmayana da kendi parasal gücü oranında harçlık verir. Buna karşılık tıpkı bir hükümdar gibi buyruklar verir. Emrine ve yasaklamalarına herkes itaat eder... Sözün kısası, ben yeryüzünde Ahilerden daha ileri düzeyde iyi işler ve iyi davranışlar gösteren kimseleri tanımadım. Bunları bulundukları çevreye hem saygınlık hem yardım ve kolaylık saçarlar. Açları doyurmayı, herkesin gereksinimini karşılamaya can atarlar. Zorbaların kökünü kazırlar. Zalimleri ve böylelerine yandaşlık edenleri yaşatmazlar..."

–NECDET SAKAOĞLU VE MURİ AKBAYAR, "OSMANLI'DA ZENAATTEN SANATA"

Kırşehir'de geleneksel çarşıların izlerini eski fotoğraflarda bile bulmak zor. Ancak geleneksel çarşıların tanıtımına yönelik hazırlanan bu çalışmada, Osmanlı'dan önce esnaflık ilkelerini ortaya koyan Ahi Evren'in yaşadığı kentten bahsetmeden geçmek de olmaz.

Ahilik, hırsızlık ve haramdan uzak durmayı, namuslu olmayı, kötü söz söylememeyi telkin eden ahlaki prensipleri yaymış; iyi, kardeşçe yaşama ilkelerini benimsemiştir. Bu örgütlenme zamanla Osmanlı'nın tüm kentlerine yayılmış, sadece çarşı esnafının ticari hayatını düzenlemekle kalmayıp, siyasi ve askeri hayatta Osmanlı İmparatorluğu'na destek olmuştur. Ahi Evren'in ölümünden sonra 15. yüzyılda yaptırılan Ahi Evren Camii ve Türbesi Kırşehir'dedir.

CÜNEYT ÖĞÜTÜZÜN

Osmanlı'nın sefer sırasında kullanmak üzere inşa ettiği menzil külliyeleri içinde bulunan çarşılardan biri de Edirne-Havsa'da bulunuyor. Sokollu Mehmet Paşa, Hersek Sancak Bey'i görevini sürdürürken 1572 yılında ölen oğlu Kasım Paşa için bu külliyeyi yaptırıyor. Cami, imaret, arasta, kervansaray ve hamamdan oluşan külliyenin mimarı Mimar Sinan... Arasta ve kervansarayın tamamı yıkılmış. Hamam metruk halde... Çarşı yapılarından sadece -Lüleburgaz'daki Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi'nde de bir benzeri olan- dua kubbesi sağlam kalabilmiş. Büyük kent çarşıları dışında çok az örneği kalan dua kubbesi örneklerinin geç kalınmadan korunması gerekiyor. Aksi takdirde Osmanlı coğrafyasındaki Osmanlı çarşı mimarlığının bu ilginç örneklerini kaybedeceğiz.

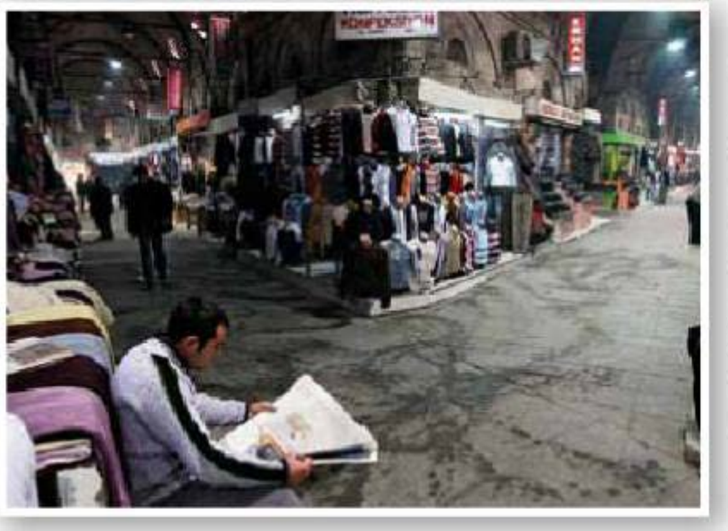

CÜNEYT ÖZÜZTÜZÜN

"Keçi derisini tabaklayıp sarı sahtiyan yaparlar, sanki altın sarısıdır ki insanın yüzünün rengi belli olur. Halk dilinde darb-i meseldir ki 'Kayseri sahtiyanı gibi gıcır gıcır öter' derler. Pabucu, mesti ve içi dârayili sarı tabanlı çizmesi yeryüzünde yoktur. Bütün vezirlere hediye gider."

EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAME

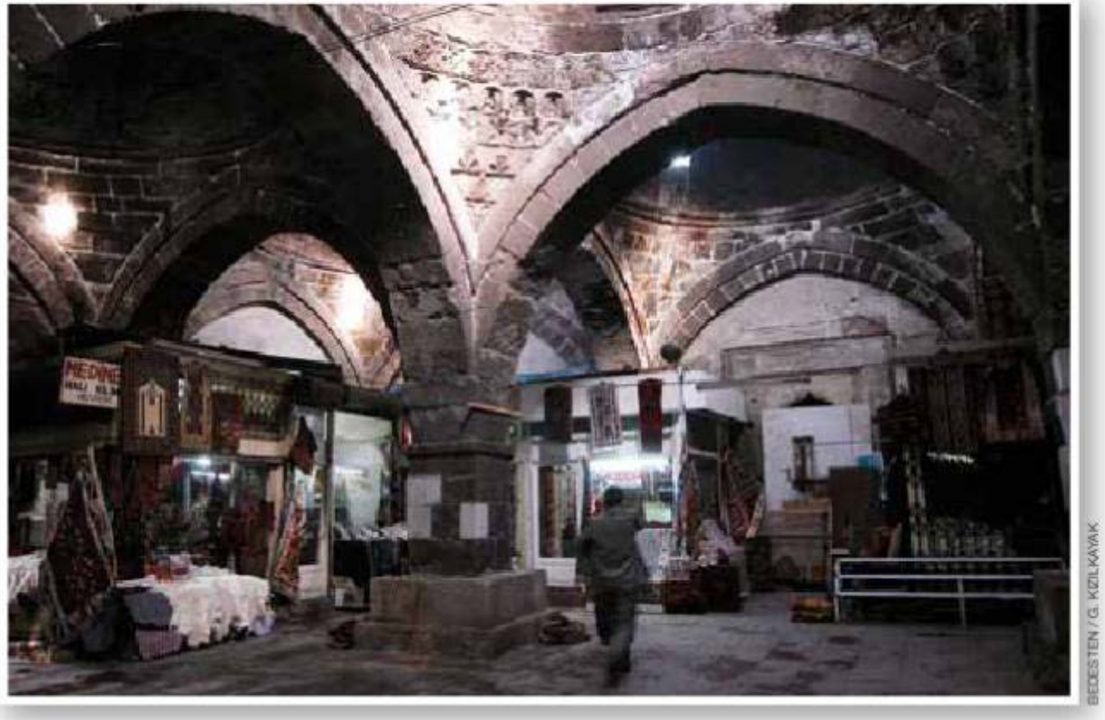
Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Kayserili debbağ ve kavafları övgüyle anlatıyor. Kayseri Çarşısı ve esnafı bu övgüyü fazlasıyla hak ediyor. Çünkü onlar bundan 4 bin yıl önce Kayseri'yi dünyanın ticaret merkezi yapan Kültepelilerin mirasçıları... Tarihöncesi dönemlerde Kültepe'de önemli bir çarşı kültürü vardı. Asurlu tüccarlar burada kurdukları mahallelerde yaşar, Mezopotamya'dan getirdikleri ürünleri Anadolu'da üretilenlerle değiş-tokuş ederlerdi. Kayseri esnafı geçmişten gelen bu önemli mirasın etkisiyle Kayseri kent merkezindeki büyük bölgede çarşı geleneğini yaşatıyor.

KAPALIÇARŞI / G. KEÇİLKAYAK

Kayseri'nin Osmanlı dönemi çarşısı 15. yüzyılın ortalarından itibaren sur içinde şekillenmeye başladı. Bu dönemde Selçukluların yaptırdığı bedesten faaliyetteydi. Osmanlı bedesteni ise II. Beyazıt döneminde 15. yüzyılın sonlarında yaptırıldı. Evliya Çelebi 17. yüzyılda kentte iki bedestenin olduğunu doğruluyor.

Bedesten çevresindeki dükkânların inşa edilmesiyle Kayseri Kapalıçarşısı yavaş yavaş oluşmaya başladı. Gön Han ve Kadı Bedrettin Mahmut'un yaptırdığı dükkânlarla çarşı genişledi. 18. yüzyılda da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa bedestenle Gön Hanı arasına yaptırdığı Vezir Han'ıyla çarşı bölgesi en geniş sınırlarına ulaştı. Kapalıçarşı 18. ve 19. yüzyıllarda geçirdiği yangınlarda büyük zarar gördü. 1930'lu yanlış bir uygulamayla valilik tarafından Kapalıçarşı'nın tonozlarının bir bölümü yıktırıldı. 1990'lı yıllarda yapılan onarım çalışmaları sonrasında çarşı bölgesi bugünkü halini aldı.

BEDESTEN / G. KEÇİLKAYAK

Antakya'nın en halk,
En kekik, en çökelek çarşısı...
Camiyi geçince hemen orda
Birinci değil ikinci dükkân...
Kırmızıbiber hevenkleri
Bakır mangal, teneke ibrik
Üçüncü Hacı Emin Efendi
Beni dinliyor musun?
Bak ne deyicin kone
Biraz kimyon, biraz sumak...
Yarım kilo dornates pekmezi
Yarım kilo künefelik peynir
Kuş lastiği gibi sünücü
Ustam dedi de kene...
Dur gitme nere gidon
Üç tane biberli ekmek
Yirmi beş kuruşluk zahter
Şu çanağa turşu koysun
Şu satılı da eline al
Belen pekmezi gelik mi sor
Yoksa nar ekşisi doldursun...
Ustam dedi de kone...

–ALİ YÜCE, "UZUN ÇARŞI"

Antakya'nın ünlü Uzun Çarşı'sının yöresel şiveyle konuşan peynircisi, künefecisi, sabuncusu, aktarı -sayıları azalsa da- yaşamaya devam ediyor. Ancak 16. yüzyıldan itibaren Uzun Çarşı'yı şekillendiren Kurşunlu Han, Sokollu Hanı, Bedesten, Yeni Han, Buğday Meydanı ve diğer çarşı yapıları yüzyılların yorgunluğunu zar zor taşıyor. Buna rağmen Antakya Çarşısı'nı ziyaret edenler gözlerini ve midelerini doyurarak evlerine dönüyor. Tepsi ve kâğıt kebapları, çeşit çeşit çökelekler ve Antakya'nın vazgeçilmez künefe hâlâ geleneksel üretime bağlı olarak yapılıyor.

M. KESKİN

Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine bağlı Kilimli Köyü'nün çarşısında bir yıl önce hâlâ değiş tokuş yapılıyor. İşlenmemiş buğdaylarınızı bu çarşıda elma ve armutla değiştirebiliyorsunuz.

KILIMLI KÖYÜ, HAKKARİ / TUĞEN BURULTAY

Ahi Evren: 13. yüzyılda Kırşehir'de debbağlara şeyhlik eden ve bütün Anadolu için geçerli esnaflık ilkelerini koyan kişi.

Ahi Evren Dergâhı: Tüm esnaf loncalarının bağlı olduğu dergâh.

Arasta: Bir eksen üzerine sağlı-sollu dizilmiş dükkânlardan oluşan Osmanlı çarşı yapısı

Ases: Çarşı bölgesini gündüzleri kontrol altında tutan kolluk askeri

Bedesten: Osmanlı çarşı yapılarından biri. Tüccarların işyerlerinin bulunduğu üstü örtülü, güvenli ticari merkez. Değerli malların depolandığı ve satışının yapıldığı yer. Bedesten Osmanlı döneminde borsa ve banka işlevini de üstlenmişti. Büyük kervanların hazırlıkları da bedestenlerde yapılırdı. Bundan dolayı çok sıkı korunan bir çarşı yapısıdır. Her sabah dualarla açılır, her akşam dualarla kapatılırdı.

Bezzaz: Değerli bez ve kumaş satan tüccar.

Bezzazistan: Bez ve kumaş satılan çarşı, bedesten.

Böcek: Çarşı bölgesini geceleri kontrol altında tutan kolluk askeri

Çarşı: İslam kentlerinde bir cami etrafında organik olarak gelişen, birbirinden bağımsız bedesten, arasta, kapalı çarşı, han, hamam vb gibi yapıların bir araya gelmesiyle oluşan ticari faaliyetlerin görüldüğü bölge. Osmanlı kentlerinin merkezi... Çarşı kelimesi Farsça "çihar/çar" (dört) kelimesinin, Arapça'daki "suk" (sokak/çarşı) yeri kelimesiyle birleşmesinden oluşan "çarsu"dan gelmektedir. Dört taraftan girilip çıkılan ticaret yapısı anlamını taşır.

Debbağ: Deri işleyen esnaf.

Dua kubbesi: Osmanlı çarşılarında, çarşı esnafının işe başlamadan önce sabah duasını yaptığı kubbeli mekân.

Esnaf Şeyhi: Bir esnaf grubunun başı olan kişi.

Fütüvvet: Esnaf yiğitliği

Gazzaz: İpek işleyen, ipek tüccarı.

Gedik: Osmanlı çarşısında da sabit esnaf ve sabit tezgâh sınırlaması. Bu kural loncanın şeyhi tarafından kontrol edilirdi.

TOKAT BEDESTENİ / MURAT ORUÇ

Han: Gezgin tüccarlar için konaklama, sabit tüccarlar için üretim imkânı sağlayan ticari kompleks. Genellikle bir avluyu çevreleyen iki katlı yapılardır. Odalar, dükkânlar, ahır ve mescit gibi bölümleri vardır.

Kapamacılar: Günümüzde hazır giyim satan esnafın eski adı.

Kârhane: İmalathane

Kavaf: Arapça "haffaf" kelimesinden gelir. Açık ve hafif ayakkabı yapan ustalara denir.

Kazaz: Ham ipeği iplik durumuna getiren kişi.

Kutnu: Bir tür ipekli dokuma. Bu dokuma türünden yapılan elbiseler

TAŞHAN, BOLU / C. OĞUZTÜZÜN

Selçuklulardan itibaren estetik ve güzelliğin simgesi olarak kabul edilmiş; Osmanlı sultanları giydikleri elbiselerde bu kumaşı tercih etmiştir.

Lonca: Usta ve kalfaların geleneksel üretim kooperatifleri.

Muhtesip (İhtisap Ağası): Daha eskilerde "daruga" denen kasaba çarşılarında "çarşı ağası" veya "pazar başı" unvanıyla anılan disiplin amirleri. Dönemin zabıta müdürleri.

Sandal: İpek-pamuk karışımı makbul bir kumaş.

Sedefkâr: Sedefi işleyen ustanın adı.

Sof: Tiftikle yün karışımı kumaş

Suk-ı Sultani: Sultan çarşısı. Bedesten, Kapalıçarşı, arasta gibi yapıların, kadı ve mahkemenin bulunduğu, muhtesip ve aseslerin sürekli olarak denetim yaptığı büyük Osmanlı çarşısı.

Şed Kuşanma: Kalfalıktan ustalığa geçecek başarıyı gösteren gençlere fütüvvet gelenekleri uyarınca

ÖDEMİŞ ARASTASI / G. KILINÇKIRAN

törenle ustalık ünlüğünün bağlanması

Teferrüç: İlkbaharla birlikte esnaf gruplarının çıktığı geleneksel kır gezileri.

Yed-i Tulâ Sahibi: Yumurtaya nal çakan anlamına gelir. Erişilmez hünerleri olan ustalar için kullanılan bir deyimdir.

Yemeni: Hayvan derisinden yapılan ucu sivri ayakkabı.

Yiğitbaşı: Esnaf grubunun imalatını ve ürününü denetleyen kişi.

Zanaat: El işçiliğine dayanan maddi gereksinimleri karşılayan her türlü iş.

KAYNAKÇA

Akalın C., İ. G. Kayaoğlu, Ö. Cıravoğlu (ed.), "Bir Tutkudur Trabzon", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

Akdamar, A., "Gaziantep'te Kültür Yolu Üzerindeki Hanlar ve Çarşı", Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL, 2009

Aktepe, M., İzmir Yazıları, İBB yayınları, İzmir, 2003

Atilla, A. N., İzmir Demiryolları, İBB Yayınları, İzmir, 2002

Aygün, N., XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Yapıları, Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Dil Edebiyat ve Tarih Sempozyumu, Trabzon, 2002

Benzergil, G, Tarihi Sokak Strüktürlerinde Cumhuriyet Dönemi'nde Meydana Gelen Değişimlerin Koruma Bağlamında İrdelenmesi: Kemeraltı 871 Sokak Örneği, DEÜ Yüksek Lisans Tezi, 2006

Çayırdağ, M., Kayseri Kapalı Çarşısı, Türk Dünyası Araştırmaları, 2006

Dara, R. (ed.), Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı, TED Bursa Koleji Kültür Yayınları, Bursa, 2003

Ege, A. Ş., Eski İzmir'den Anılar, İBB Yayınları, İzmir, 2002

Evliya Çelebi, Seyahatname

Eyice, S., "Tarih Boyunca İstanbul", Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006

İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı, İstanbul, 1993

Karlıklı, Ş. (ed.), "Değişimin Simgelediği Kent Kahramanmaraş", Garanti Leasing Bizim İller, İstanbul

Kemeraltı, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2009

Maner, Ç., "Binyılların Tanığı Mardin ve Çevresi Gezi Rehberi", MAREV, İstanbul, 2006

Olcaytu, N., "Yaşayan Çarşılar", Novartis Kültür Yayınları, İstanbul, 2005

Özdeş, G., "Türk Çarşıları", Tepe Yayınları, Ankara, 1998

Özdem, F. (ed.), "Taşın Belleği Mardin", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005

Özgen, H., H. Aytekin, "Taşlar ve Düşler", Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2004

Sakaoğlu N., N. Akbayar, Osmanlı'da Zenaatten Sanata, Cilt 1: Esnaf ve Zenaatkârlar, Körfezbank, İstanbul, 1999

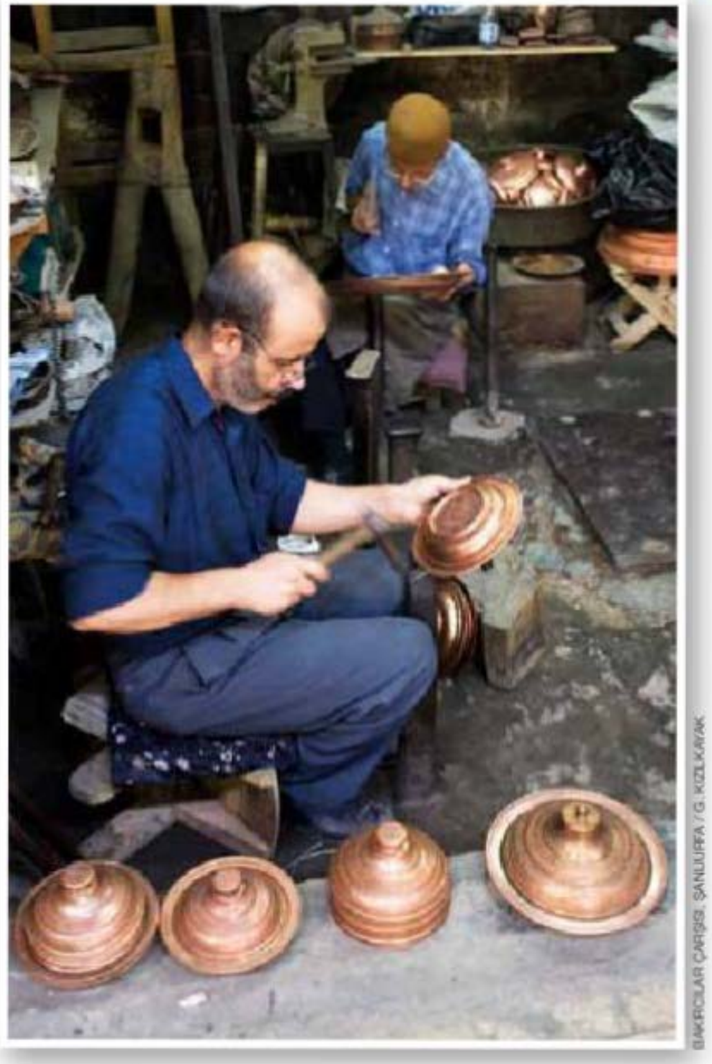
Sakaoğlu N., N. Akbayar, Osmanlı'da Zenaatten Sanata, Cilt 2: Sanatlar ve Sanatkârlar, Körfezbank, İstanbul, 1999

Schiele, R. W. Müler-Wiener, "19. Yüzyılda İstanbul Hayat.", İstanbul, 1988

Taşkıran, H. K., 2008, Kemeraltı'nın İzmir'i, Tepekule Kitaplığı Yayınları, İzmir, 2008

İzmir Mimarlık Rehberi, İzmir Mimarlar Odası, İzmir, 2005

Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981

BAKIRCILAR ÇARŞISI, ŞANLIURFA / G. KIZILKAYAK

DİZİN

Akbağ-Belen-Gebekse-Çiftlik Koyu 86
Altınoluk-Kaz Dağları Trans Geçişi-Evciler 4
Avcılar Köyü-Şahindere Kanyonu-Doyran 12
Azmak Koyu-Demircili Köyü 22
Bafa Gölü-Gölyaka-Yediler Manastırı-Latmos-İsa Manastırı 48
Bafa Gölü-Serçin-Kapıkırı-Herakleia (Latmos) 46
Balçova-Halkapınar Çeşmesi-Behzat Tepesi 26
Belevi-Şirince 42
Beşpınar-Atalanı-Sülüklü Göl-Spil Dağı 44
Boncuk Koyu-Karacasöğüt-Okluk-Löngöz-Yediadalar-Bördübet 80
Bozdağ Tırmanışı 36
Cennet Adası (Nimara) 78
Cunda Adası-Pateriça Köyü-Ortunç Plajı 14
Çamiçi-Karagöl 16
Çocukmezarı Köyü-Kissebükü-Adalıyalı Koyu 62
Çökertme-Ilgın-Sedef-Mazı Koyu 64
Değirmenaltı-Gölçeağaç-Camiyanı-Kumlubük-Amos-Turunç 82
Dilek Yarımadası- Karakol Köyü – Oluklu Kanyonu ... 50
Dilek Yarımadası Milli Parkı-Davutlar-Kurşunlu Manastırı-Priene 52
Geyik Kanyonu 68
Gökçeler Köyü-Uyku Vadisi 54
Gökçukur Yaylası-Göktepe 72
Gökdere Kanyonu-Nif Dağı Zirve-Kaynaklar 24
Gölcük Gölü 38
Kızılbük-Hayıtbükü-Ovabük-Adatepe Koyu-Palamutbükü 74
Kocatepe-Ören-Keramos 66
Konacık-Oyuklu-Dağbelen Küçükkuyu-Adatepe Köyü-Zeus Altarı 2
Mıhlı Çayı 6
Mordoğan-Eski Mordoğan-Çatalkaya-Yenicepınar 32
Narlıdere-Altınvadi-Güzelbahçe 18
Nazarköy-Kurudere Kanyonu-Dededağı-Kemalpaşa .. 20
Sazak-Sarpıncık-Karaburun Deniz Feneri 34
Şirince 40
Tahtakuşlar-Sarıkız Tepesi-Kavurmacılar 8
Taşlıca-Serçe Limanı-Bozukkale Koyu-Loryma 84
Torba-Pedasa-Konacık 56

Teşekkürler...

Mehmet Adalar, Fatih Adanır, Theodoros Andreadis, Esra Atalay, Leyla Ay, Mustafa Balaban, Ali Barlas, Süreyya Buluş, Sultan Dedeoğlu, Işık Demir, İsmail Erten, Pınar Gediközer, Bekir Gerçek, Gürcan Keser, Metin Keskin, Eren Kılınçkıran, Şeref Narlı, Zafer Okuducu, Ahmet Öztürklevent, Necdet Sakaoğlu, Fügen Selvitopu, Emine Solak, Faruk Soydemir, Nevin Soyukaya, Bekir Sözen, İris Şentürk, Ayşe Şerifoğlu, Mehmet Tan, Seher Türkmen.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş Belediyesi, Kırşehir Belediyesi, Tokat Belediyesi.